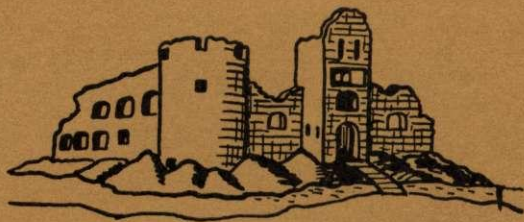

ale

Historisk tidskrift
för Skåneland
Nr 3 1963

ale

Historisk tidskrift för Skåneland

utges av De skånska landskapens historiska
och arkeologiska förening.

Redaktör

Landsantikvarie Sven E. Noreen, Kristianstad.

Redaktionskommitté

Docent Erik Cinthio, Lund

Fil. lic. Sten Körner, Lund

Docent Birgitta Odén-Dunér, Lund

Assistent Bengt Salomonsson, Lund

Intendent Gustaf Åberg, Simrishamn

Föreningens styrelse

Professor Jerker Rosén, Lund, ordf., professor Holger Arbman, Lund, v. ordf., docent Jörgen Weibull, Lund, sekr., docent Erik Cinthio, Lund, v. sekr., museichef Bengt-Arne Persson, Varberg, kassör samt lektor Hilbert Andersson, Ystad, intendent Bengt Bengtsson, Lund, docent Bertil Ejder, Lund, museiintendent Lars-Göran Kindström, Hälsingborg, rektor Salomon Kraft, Malmö, professor Sven Köllerström, Lund, fil. lic. Sten Körner, Lund, museiintendent Harald Lindal, Trelleborg, docent Gösta Lindeberg, Lund, landsantikv. Sven E. Noreen, Kristianstad, stationsmästare Sven Nöjd, Örkelljunga, docent Birgitta Odén-Dunér, Lund, disponent Birger Persson, Ystad, riksdagsman Per Edvin Sköld, N. Rörum, kyrkoherde Gunnar Wallin, Skurup, intendent Gustaf Åberg, Simrishamn.

ALE utkommer med 3 häften årligen. Brev och manus till redaktionen adresseras till landsantikvarie Noreen, Nya Boulevarden 9, Kristianstad, tel 044/134 28.

Medlem erhåller tidskriften kostnadsfritt. Årsavgiften 10:— kan insättas på De skånska landskapens historiska och arkeologiska förenings postgiro-konto Lund nr 246831, c/o museichef B.-A. Person, Varberg.

Omslaget har komponerats av Harry Kumlien. Vinjetten föreställer Gyllebo ruin, se sid. 32.

Handelsstråk och vikingabygd i sydöstra Skåne

Om Hagestadsundersökningen

Av Märta Strömberg

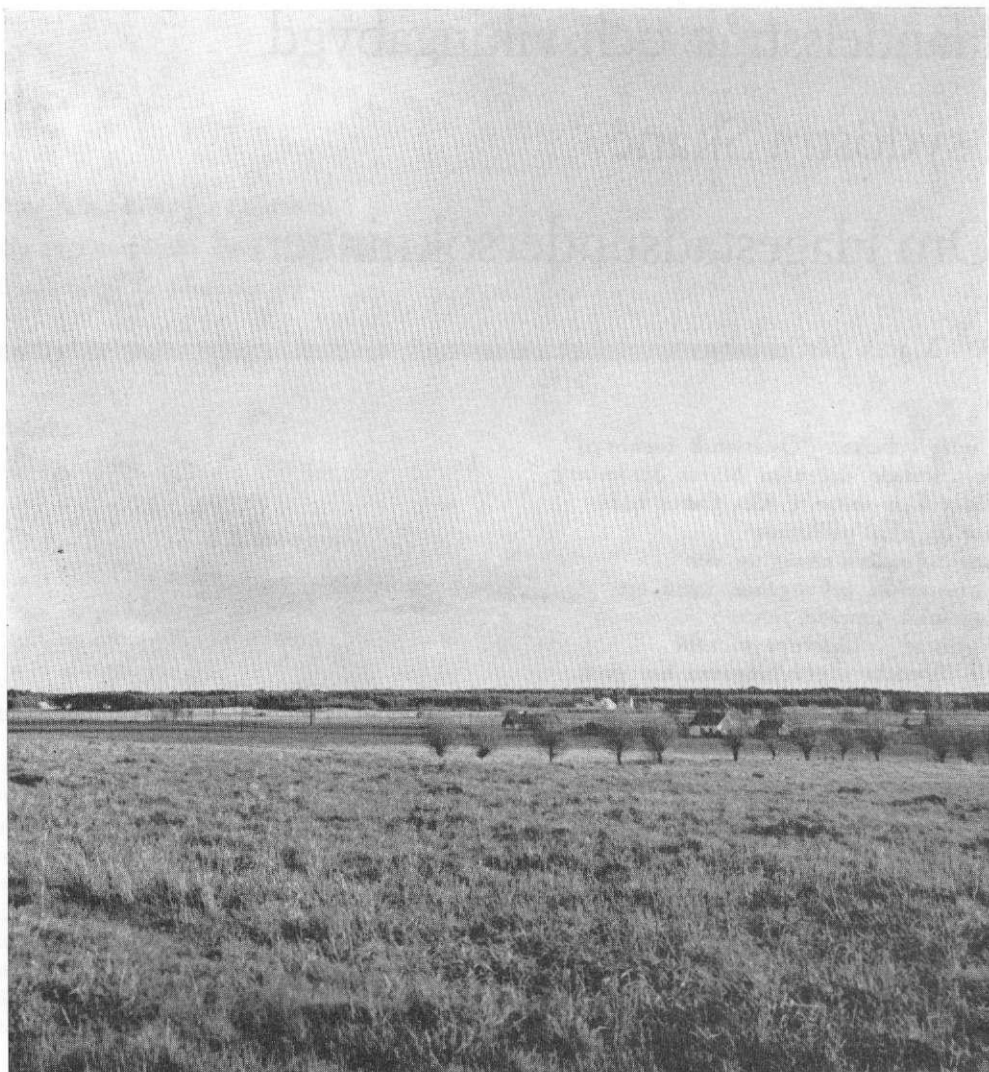
Under rubriken "Österlensk fornbygd" presenterade docenten Märta Strömberg för två år sedan i Ales första häfte sin då nyss påbörjade intensivundersökning av den förhistoriska bebyggelsen inom ett begränsat område, Hagestad i Löderups socken. De fortsatta utgrävningarna har givit resultat över förväntan. Bokstavligen i skuggan av den mäktiga skeppssättningen Ales Stenar frilägges nu en forntid av oväntad rikedom. Ur det väldiga fyndmaterialet har här framtagits sådant som kan belysa vikingabygden, och vi får en bild av den tid som bl. a. skapade gravmonumentet på Kåseberga Backar.

Ett silverhänge med pålödda silverkorn och pärlade trådar, funnet i det runda huset på Hagestad nr 19.

När undersökningen av Hagestads byområde planerades och igångsattes för tre år sedan, skedde detta på enbart hypotetiska grunder utan att några som helst provgrävningar dessförinnan hade företagits. Hagestads by hade utvalts därför att den var av lämplig omfattning — ca 30 kvadratkilometer — och visade prov på skiftande natur- och markbeskaffenhet samt för att vid sidan av de stora bebyggelse-

historiska problemen vissa för denna del av Skåne speciella problem möjligen skulle kunna lösas här. Detta område skulle under en beräknad femårsperiod systematiskt undersökas ur arkeologiska, kulturgeografiska, zoologiska och botaniska aspekter för att man på så sätt skulle söka nå fram till en helhetsbild av dess bebyggelsehistoria från avlägsen stenålder fram genom årtusendena in i historisk tid. Det kan

Utsikt från fyndplatsen för de tidiga vikingatidshusen strax norr om Hagestads mosse.

Foto förf.

synas vara ett djärvt experiment att inmuta ett stycke av den skånska slätten, där flitig odling pågått sedan sekler och där man inte först hade förväntat sig om att något verkligen funnes att hämta. När vi nu hunnit halvvägs i arbetet, kan det tryggt sägas,

att experimentet utfallit väl. Det har visat sig, att förvånande mycket finns bevarat under åkrarnas odlade skikt. Och i de fall, där bondens redskap åstadkommit skada i kulturlager och gravanläggningar, kan man genom noggranna insamlingar av fynd, genom

iakttagelser och provgrävningar ofta ändå nå fram till kunskap om vad här en gång funnits.¹

De gångna tre årens fältarbeten har resulterat i en mångfald av fynd och undersökta anläggningar, och en rad viktiga arkeologiska problem har aktualiserats. I detta sammanhang skall endast ett problemkomplex beröras, nämligen frågorna kring vikingabygden och dess handelskontakter.

VIKINGATIDA HUSGRUNDER

På Hagestad nr 19, ett par hundra meter öster om den kända gånggriften Ramshög, undersöktes under åren 1961 och 1962 fem vikingatida husgrunder. Dessa var belägna på ett fält strax norr om Hagestads mosse. Att de var bevarade beror på att de låg samlade inom den norra delen av fältet, ett område, som utsatts för översandning i samband med häftiga vår- eller höststormar. På fältet för övrigt fanns inte detta skyddande sandlager, vilket kunde fastställas vid påträffandet av fem upplöjda kulturlagersområden, vilka säkerligen är att uppfatta som förstörda husgrunder.

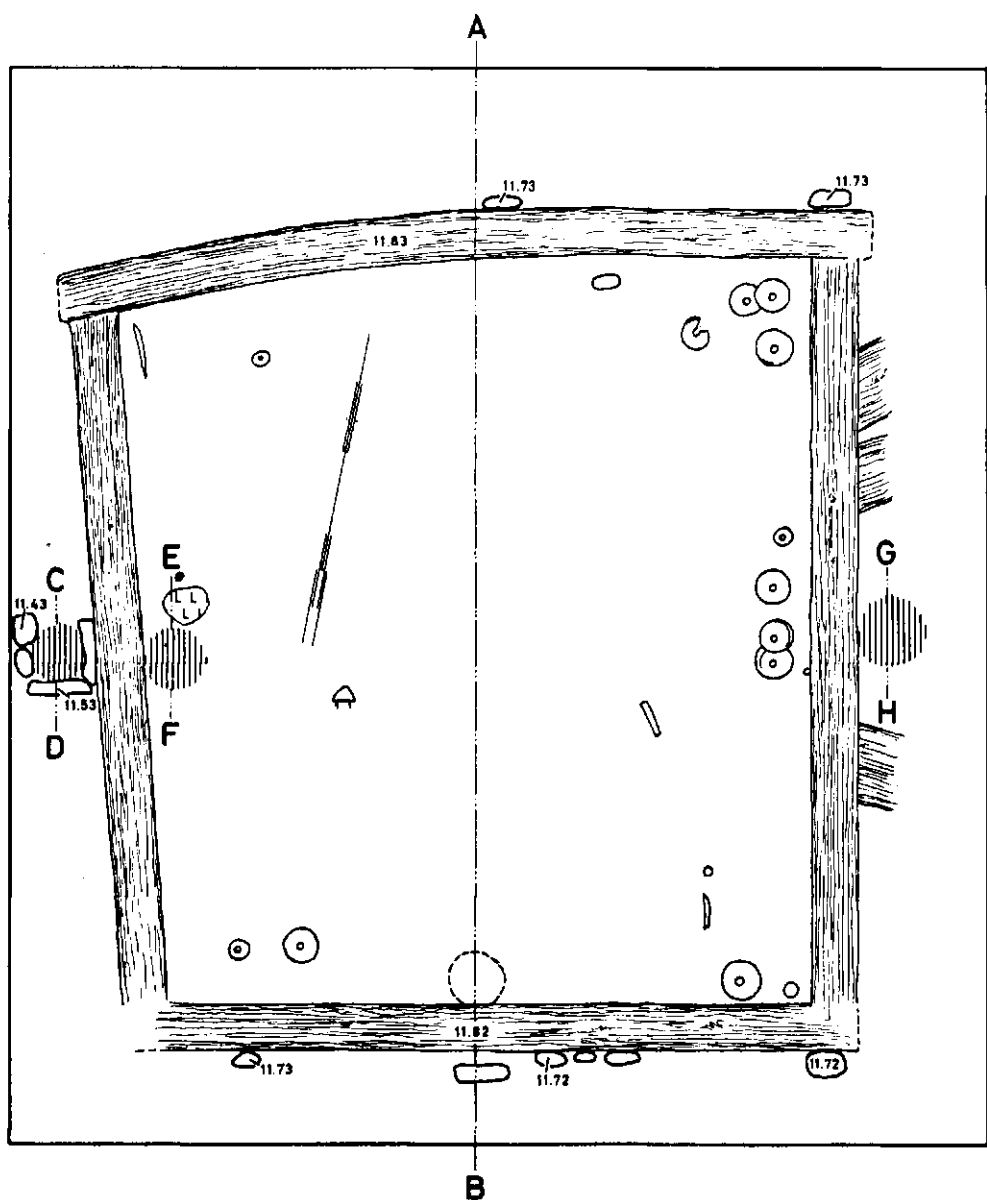
Vi kan därför räkna med att det legat minst ett tiotal hus nere vid det dåvarande vattendraget. Samtliga har varit små, 3—3,5 m långa. Av de fem undersökta husen kan ett konstateras ha varit runt, de övriga fyrkantiga. I de sistnämnda kunde tydligt ses färgningen av det trävirke av kraftiga bjälkar, varav grunden lagts. Golvet låg mer eller mindre nedsänkt under dessa. På grund härav och genom att det kringliggande kulturlagret inte gick ned till samma nivå som husens botten,

kan dessa hus karakteriseras som nedgrävda s. k. *grophus*.

Att med ledning av mer eller mindre tydbara grunder söka rekonstruera forntida hus är alltid ett problematiskt företag. I hus 1 (se bild) påträffades vid mitten av två motstående sidor, strax utanför de liggande bjälkarna, djupa stolphål. De två stolpar, som har stått här och varit nedsänkta ca 1 m under grundens nivå, måste ha haft en takbärande funktion. Mitt för den ena stolpen har på insidan av väggen funnits ytterligare en stolpe, som också den kan ha ingått i en takkonstruktion. Någon motsvarighet på andra sidan kunde emellertid ej iakttagas. Vid undersökningen av denna husgrund observerades utanför den östra sidan trärester i sådant läge, att de tolkades som lämningar av kullfallna plankor. Detta hus skulle då ha varit uppbyggt av resvirke och försett med ett stolpburet sadeltak.

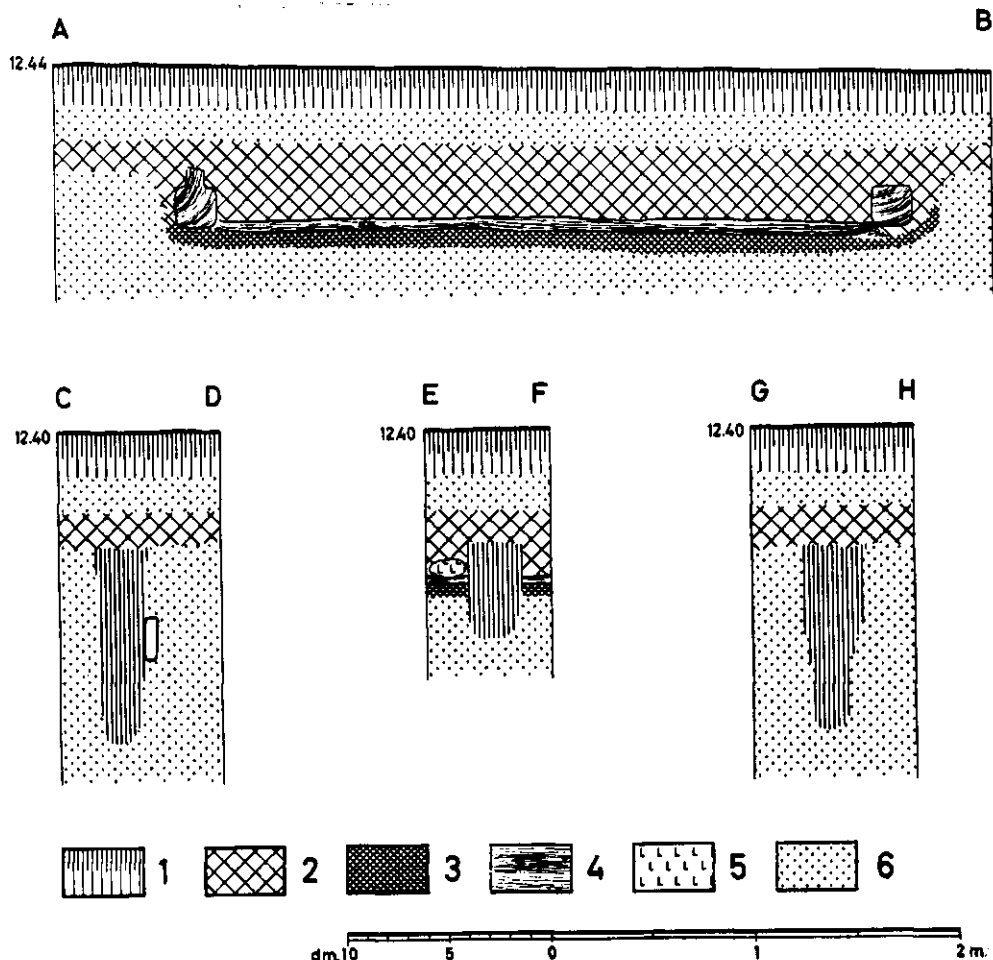
Också i de övriga fyrkantiga husen har stolpar ingått i konstruktionen. I det runda huset påträffades i mitten en kalkstensplatta, som kan förmodas ha utgjort ett stöd för en stolpe. Trävirket i det huset synes ha stått med lutning inåt och bör således ha haft kâtans form. Att ingångarna befunnit sig på södra sidan kunde i vissa fall konstateras.

Även om man alltså kan bilda sig en uppfattning om hur dessa hus har sett ut i stora drag, kvarstår det ändå en del problem i fråga om enskildheterna. Hur har exempelvis väggarna varit konstruerade? Endast i ett hus syntes som nämnt spår av kullfallet trävirke. Vid undersökningen av såväl den husgrunden som flera andra påträffades obränd lera på spridda stäl-

Hus 1 på Hagestad nr 19. Vid undersökningen av de översta cm av grunden syntes tydligt, att den norra bjälken gick något utanför de mötande bjälkarna. Längre ned var gränserna utsuddade.

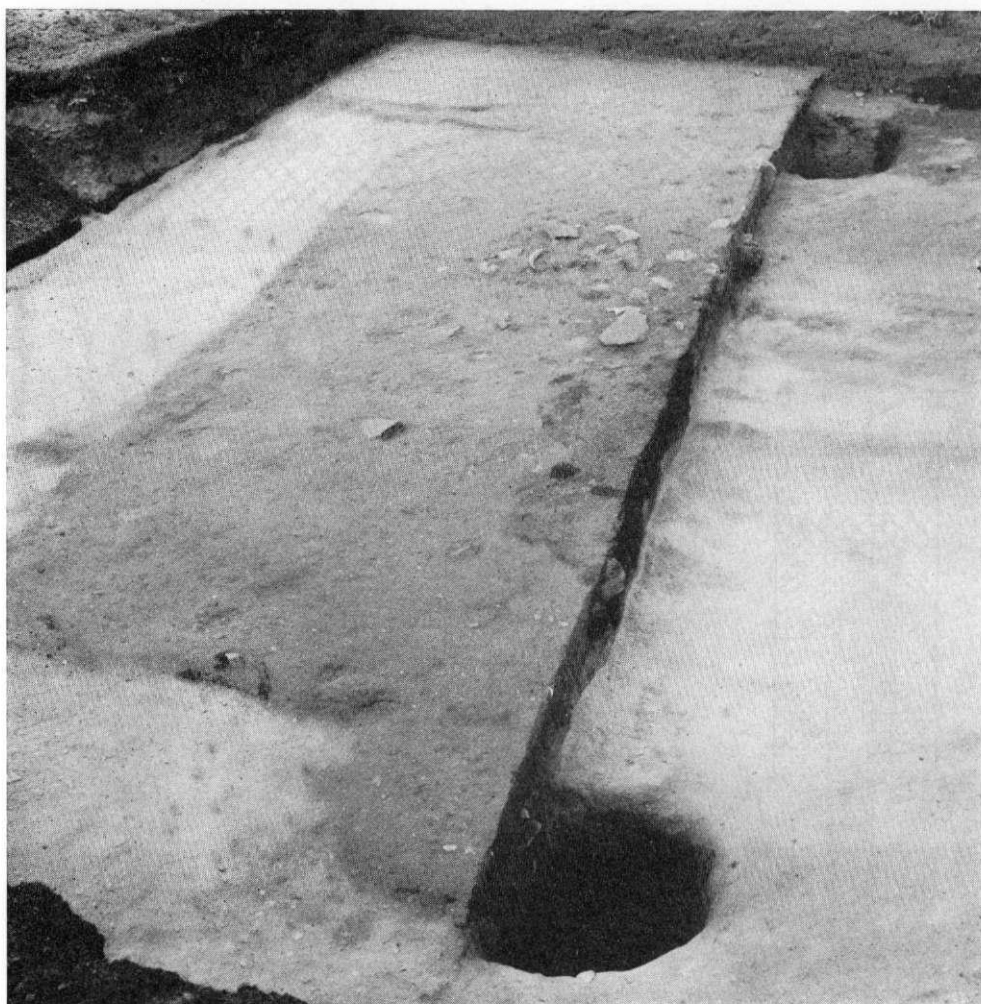
Siffrorna under profiltäckningarna betyder: 1 = humus. 2—3 = svagt resp. starkt sotblandad sand. 4 = träspår. 5 = lera. 6 = sand.

len. Detta kan tolkas så, att lera i viss omfattning använts som tätning mellan plankor, bjälkar eller i flätverk. Efter- som husen tydligen inte förstörts ge- nom eldsvåda, har lera inte blivit bränd och därigenom behållit några avtryck, utvisande den ursprungliga placeringen. Vi får därför inte genom fynden av lera någon ledning, när det gäller lösningen av problemen om väg- garnas uppbyggnad. Man kan dock

säga, att lera inte kan ha ingått som någon mera väsentlig beståndsdel i byggnadsmaterialet, vad kvantiteterna beträffar. Det kan inte ha varit fråga om flätverk, som helt täckts av lera.

I alla husen låg det vävtyngder, ibland i många exemplar, samt sländ- trissor, tydande på att vävning och spinning försiggått här. Att dessa små hus haft kvinnliga invånare, bevisas också genom smyckefynden. I ett

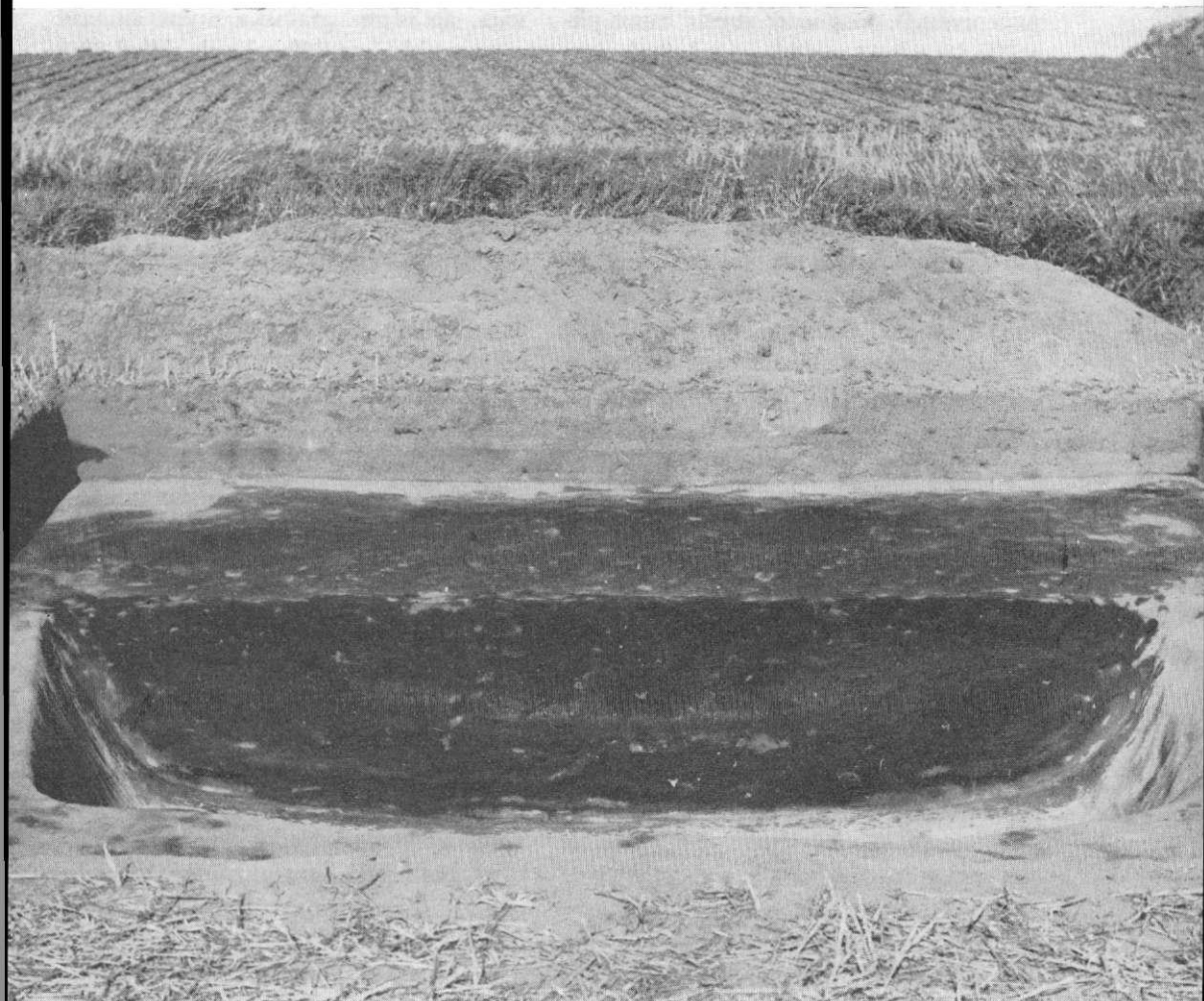

Snitt genom rektangulär husgrund på Hagestad nr 8. De två utanför grunden befintliga stolphålen är här nedgrävda.

Foto förf.

hus påträffades en välbevarad spännbuckla av brons med guldbeläggning, tygrester från dräkten samt några pärlor. Bucklan är av en typ, som har daterats till 800-talet. I ett annat hus låg på en stenplatta en smyckeuppsättning, bestående av ett runt filigranprytt silverhänge samt en liten samling pärlor.

Men det framgår klart av de rika fyndens sammansättning för övrigt, att det inte kan röra sig om enbart vävkammare. Här fanns exempelvis i ett hus en svärdsknapp med silver- och gulmetalltauschering från 800-talet, här fanns brynen, lerkärl, en spelbricka, järnknivar och andra järnföremål

Snitt genom ett av grophusen på Hagestad nr 19. Det från början djupt nedgrävda golvet har etappvis höjts, sannolikt av hygieniska skäl, och man har varje gång täckt golvytan med halm e. d.

Foto förf.

m. m. Av särskilt intresse är en miniatyrspjutspets av brons, som låg i ett av husen. Detta lilla föremål har säkerligen haft magisk innebörd.

Man kan alltså bestämt räkna med att dessa småhus varit regelrätta bostäder och inte avsedda endast för den speciella syssla, som vävningen utgjort. Men då uppkommer problemet om

uppvärmningen och härdens placering. Endast i ett av husen påträffades rester av flera eldstäder. Det var i hus 5, som var djupt nedgrävt och uppvisade en rad olika golvnivåer. Detta torde betyda, att man hade någon sorts enkel härd inne i huset och att denna anlades på nytt eller påbyggdes varje gång man, troligen av hygieniska skäl, höjde

golvnivån. Också i det runda huset påträffades några spridda skörbrända stenar, som troligen får tolkas som rester av en enkel härd. Man kan fråga sig, om verkligen de övriga husen, där härd saknas, kan ha varit bebodda vintertid.

Denna bebyggelse har dock inte varit begränsad till enbart den lilla husklungan på ett tiotal hus. Vid undersökningar på Hagestad nr 8 ett par hundra meter väster ut, nedanför den nämnda gånggriften, påträffades ett par vikingatida husgrunder av likartad konstruktion. Ett hus var rektangulärt med stolpar vid mitten av två motstående väggar på samma sätt som i hus 1 på nr 19 men här också med två stolpar på insidan.

Säkerligen har vi här att göra med en bondgård eller bondby från 800-talet. Till boplatsen hör ett i närheten beläget brandgravfält, varav vissa avsnitt undersöktes 1961—62.

KANSKE EN MARKNADSPLATS

Det anträffades också fynd, som tyder på att det kanske inte enbart är fråga om en bondebeyggelse. I hus 2 påträffades nämligen två små fragment av *arabiska mynt*. Det ena kan säkert bestämmas till en abbasid slagen för kalifen i Bagdad, Haru'n ar-Raschi'd, 786—798 e. Kr. Beträffande det andra kan blott sägas, att det är ett kantfragment av en abbasid, som härrör från tiden 775—800.¹ I hus 4 låg också ett litet fragment av en abbasid, som måste vara slagen före 820 och troligen är från 805—806.² Det är i alla tre fallen fråga om små klipp av arabiska mynt just så som de förekommit i handeln. Det är också anmärknings-

värt, att dessa arabiska mynt är från samma tid, sent 700-tal och tidigt 800-tal.

Två sfäriska *vikter* med tillplattade poler påträffades också, en större vägande 40,18 gram i hus 1 och en mindre på 15,63 gram i hus 2. På den större vikten synes ingen bronsbeklädning, eftersom ytan är anfrätt, men på den mindre är större delen av bronshåljet bevarat, och man ser här på de avplanade sidorna inslagna cirklar och andra märken, vilka säkerligen angav hur mycket den vägde. Sådana vikter hör självfallet hemma hos en handelsman. Någon tillhörande våg har inte påträffats. Möjligen skulle man dock kunna förmoda, att ett större bronsbleck, som låg i ett av husen, härrör från en förstörd vågskål. Bland handelsvaror märkes en liten bronsstacka, som påträffades söder om de undersökta husen i upplöjt lager.

Även om de här nämnda fynden inte är många, talar de dock för att denna plats haft nära kontakt med handeln, och därför synes det vara rimligt att räkna med förekomsten av en marknadsplats i grannskapet under äldre vikingatid eller alternativt att här i varje fall bött en handelsman, en s. k. farbonde. Läget för en marknadsplats är fördelaktigt. Platsen ligger ganska nära kusten, på ca 3 kms avstånd, men dock ett stycke in i landet, vilket är typiskt för vikingatidens samhällen och nödvändigt ur försvarssynpunkt. Här har också funnits möjligheter för båtar att under lugna väderleksförhållanden ta sig in i Tykeå, som är den sista hamnmöjligheten på sydkusten före Sandhammaren.

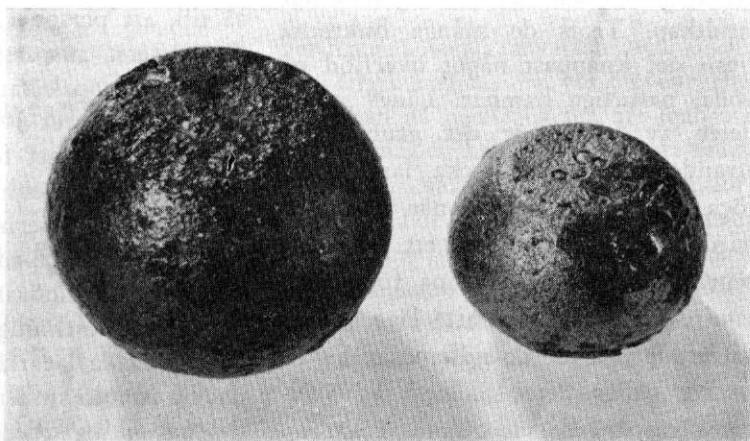
Tykeå, som avvattnar Hagestads mosse, är numera av mycket blygsamt

format och har delvis ändrat sin färd. Inte heller under vikingatiden har den väl varit någon bred å. Men detta utesluter inte, att man kunnat gå in vid dess utlopp med båtarna och sedan vid behov eventuellt fortsätta upp mot boplatsen och den förmodade marknadsplatsen. Mittpartiet av mossen har säkert under vikingatiden varit öppet vatten, och även så långt upp som vid Hagestad nr 19 har det sannolikt stått vatten ännu vid denna tid. Ingenting hindrar därför, att man kunnat ha direkt kontakt med kusten via Hagestads vattendrag. Självfallet kan det dock inte ha varit fråga om någon livlig trafik med många och stora fartyg. Det kan tänkas, att man måste föra över lasterna till mindre båtar för att på så sätt möjliggöra transporter av vissa tyngre varor in i landet. Troligast är dock, att man använt utloppet som en tilläggsplats för båtarna och att man sedan färdats vidare per landsväg längs kusten med avstickare inåt land.

De undersökta husen ligger ett femtiotal meter från mossens strandlinje, men de fem andra, upplöjda anlägg-

ningarna ligger i en rad längre ned mot mosskanten. Det är möjligt, att det här varit fråga om bodar, som haft med handeln att göra.

Att orientera sig in till en så liten hamnplats som Tykeå kan inte ha varit svårt, om man haft reda på att den ligger nära Kåsehuvud, som är en utskjutande udde och därför måste ha utgjort ett landmärke för sjöfarten. Om dessutom Kåsebergaskeppet "Ales stenar", 67 m långt och byggt av väldiga block, funnits redan vid denna tid, måste platsen ha varit lätt att känna igen. Man kan för övrigt tänka sig, att sådana stora skeppssättningar som "Ales stenar" vid sidan av sin betydelse i samband med kult och gravseder också symboliserat handelsmannens vidsträckta färder till främmande köporter. Det är också tänkbart, att man haft en vikingatida hamn just i Kåseberga, rakt nedanför skeppssättningen. Här har påträffats rester av en stenpir, som skulle kunna vara forntida. Man har dock hittills inga fynd, som tyder på vare sig bebyggelse eller marknadsplats vid Kåseberga.

Två vikter av järn, den ena med bevarat bronshölje, funna i hus 1—2 på Hagestad nr 19, tyder på vikingatida handel.

Foto Bertil Centerwall.

SKÄNINGARNAS HANDELS- KONTAKTER SJÖVAGEN

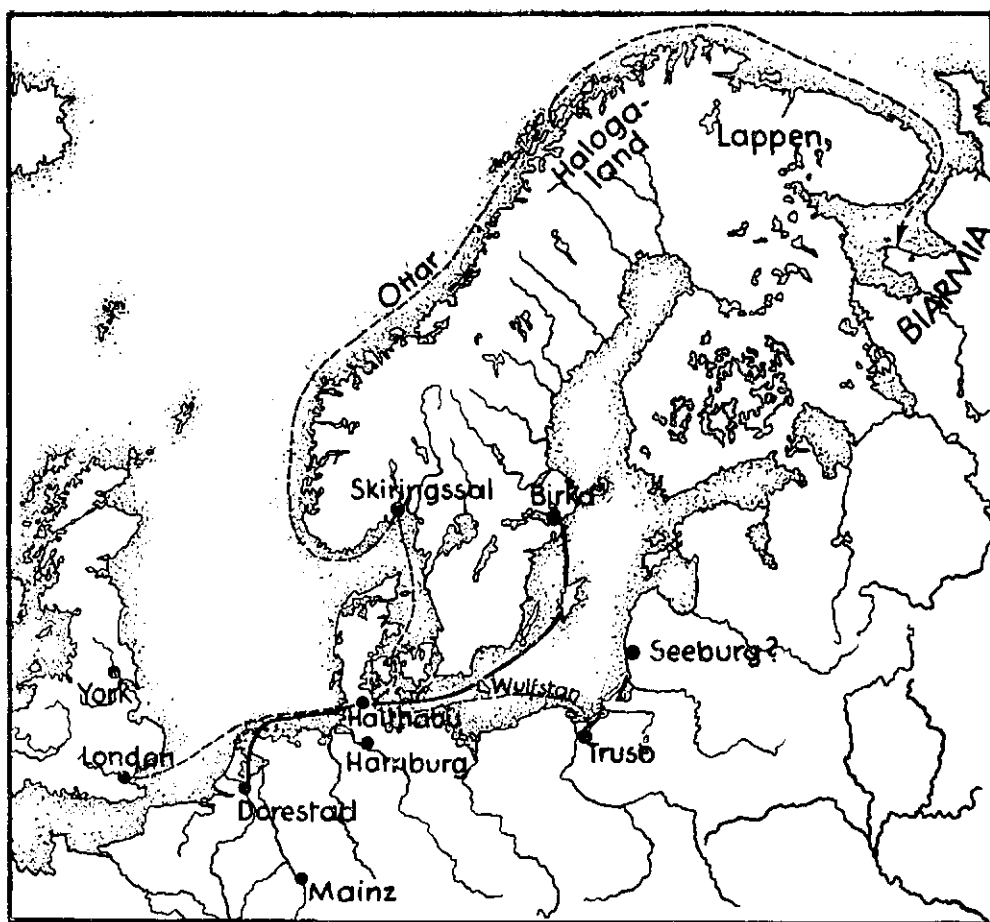
Handelslederna till sjöss har i sina huvuddrag kunnat kartläggas för vikingatidens olika avsnitt. Från den frisiska handelsstaden Dorestad gick skeppen till Hedeby, därifrån förde leden dels till de Brittiska öarna och till Norge med köpplatsen vid Kaupang (Skiringsäl), dels genom Östersjön till Mälaren med handelsstaden Birka. Man har tänkt sig, att sjöfarten följt Skånes sydkust och sedan gått åt norr genom Kalmarsund eller via Gotland mot Mälarenområdet. Det har också funnits viktiga handelsleder längs ryska floder i östlig och sydöstlig riktning och även rakt söderut till slaviskt område.³

Men hur ligger det till med Skåne? På vad sätt har handelsvarorna nått vårt landskap? Hur har handeln varit organiserad och vilka varor har bytt ägare? Så mycket är klart, att Skåne geografiskt sett legat mycket nära de viktiga handelslederna. Många tungt lastade köpmansskutor har säkerligen gått ganska nära Skåne och här haft vissa landmärken att segla efter. Men Skåne är samtidigt känt för att vara ett från sjösidan ganska ogästvänligt landskap. Trots de många bukterna finns det knappast något överflöd på goda, naturliga hamnar. Längs större delen av kusten är det grunt nära stranden, och det flacka landet ger föga skydd för fartygen, när vinden är hård. Dessutom finns det ett par kustområden, som genom sina förrådiska sandrevlar och sitt utsatta läge ansetts ytterst farliga för de sjöfarande. I synnerhet gäller detta Skånes sydvästligaste kuststräcka vid Skanör-Falsterbo

och den sydöstligaste vid Sandhammar, mellan Ystad och Simrishamn.

Vi har alltså så olika faktorer att ta med i beräkningen som dels att Skåne haft ett med hänsyn till handelsrouterna förmånligt läge, dels att kusten särskilt på vissa sträckor varit farlig för den vikingatida sjöfarten. Det relativt omfångsrika vikingatidsmaterialet tyder på goda och inte alltför ensidigt inriktade handelskontakter. Man frågar sig hur varorna kunnat nå olika skånska orter. Nordborna förfogade ännu inte över någon kompass, men om man får döma efter ett fynd på Grönland synes man ha haft att tillgå en pejlingsskiva, ett nautiskt instrument, som föregått kompassen. Dessutom måste man ha seglat efter stjärnorna och solen samt strömmarna. Men trots detta har man säkert i stor utsträckning måst orientera sig efter landmärken på kusten och följaktligen måst föra skeppen relativt nära land. Handelsfartygen vågade sig inte ut ett och ett, utan de seglade i grupper framför allt på grund av risken att stöta samman med sjörövare. För navigeringen kan ha funnits seglingsbeskrivningar, som lärdes ut till nya fartygsförare.⁴ Men troligen har det gått så till, att personer, som anförtroddes den ytterst ansvarsfulla uppgiften att föra ett skepp lastat med män och varor på långturer i Östersjön, lärt sitt arbete genom att först följa med erfarna skeppare och inhämta de nödvändiga kunskaperna.

"Styrman" kallades föraren på ett krigsskepp, tillhörande ledungsorganisationen. Beteckningen är känd genom de medeltida lagarna men kan förmodas ha funnits under åtminstone någon del av vikingatiden. Det är alltså en

För handeln har Skåne under 800-talet haft ett förmånligt läge nära den stora leden från Dorestad till Birka. (Efter Jankuhn.)

militär titel. Till styrman utsågs i regel endast bofast man, som måste inneha jord av viss minimistorlek, vilket väl innebar, att det i realiteten var inom de mera besuttna bondesläkterna som styrmännen valdes.⁵

Det har emellertid framhållits, att styrman också kunde vara ägaren till ett handelsskepp.⁶ Han skulle då i den egenskapen vara ett slags kapten, som var ansvarig för navigationen. Men även för en erfaren styrman kan navi-

geringen i vissa farvatten och under besvärliga årstider ha varit äventyrlig. Man kan då föreställa sig, att man vid dessa tillfällen haft möjlighet att anlita lotsar, som var specialiserade på mindre sträckor. För Nordens del är ingenting bekant om förekomsten av en särskild lotsorganisation under vikingatiden. Under medeltiden hade man s. k. leiðsögumenn, vilka var lotsar, som haft till uppgift att föra skeppen genom farliga farvatten. Med den intensitet

sjöfarten haft i Norden under vikingatiden vore det orimligt att inte föreställa sig, att man också då förfogat över yrkesfolk med uppgift att lotsa fartygen förbi de svåraste ställena.⁷

Styrmannen har också, såväl på krigs- som på handelsskeppen, haft sin besättning, som skulle kunna ro fartyget, när vinden var otjänlig för segling eller man ville öka farten. För ledungsorganisationen finns noggranna uppgifter om antalet män vid årorna. När det gäller handelsskeppen får man räkna med att en del av besättningen varit köpmän, som velat medfölja på färderna för att bedriva egen handel.

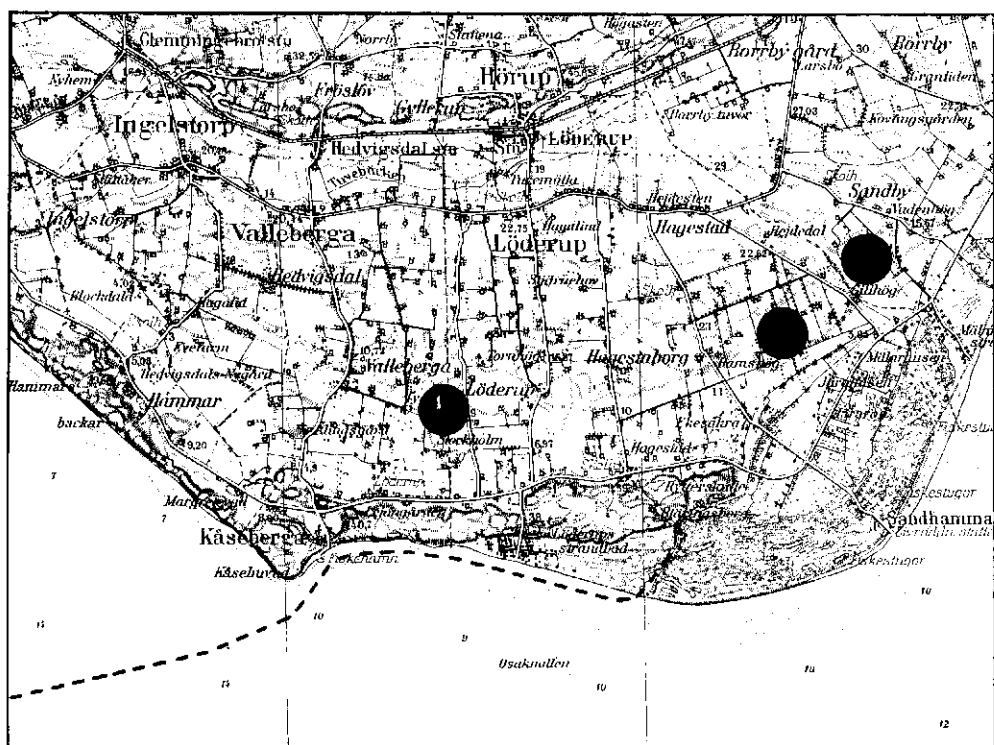
Utseendet på de skepp, som färdades i de nordiska farvattnen, har varit ganska olikartat. De frisiska handelsskeppen har varit kraftiga, breda och rätt djupgående fartyg, som väl inte kunnat framföras med någon större hastighet. I motsats till dessa har de vikingatida krigsskeppen liksom förmodligen en del av handelsskeppen varit grunda, lätta, snabbgående segel- och roddfartyg.⁸ Men man får också räkna med förekomsten av nordiska handelsfartyg av mera djupgående, breda typer för att möjliggöra inlastning av varor i större kvantiteter. En provkarta på olika typer av vikingaskepp har vi i de fem fartygen i Roskilde fjord.⁹

Ett av de för kustsjöfarten speciellt farliga områdena var som nämnt Skånes sydöstra hörn med Sandhammaren, där det fanns grund och sandrevlar och där strömförhållandena påkallade skarp uppmärksamhet. Otaliga fartyg har i stormigt väder förolyckats mellan skånska kusten och Bornholm, och detta har skett in i modern tid, men framför allt under segelfartygens tid.¹⁰

Man kan därför förmoda, att de främmande handelsskeppen under vikingatiden inte gärna lade till vid denna kust under ogynnsamma väderleksförhållanden. Till en del gick säkert sjöfarten via Bornholms sydkust mot nordost, och därigenom har man kunnat undvika de mest riskabla ställena utanför Skånekusten. Men det torde inte vara uteslutet, att från denna kust utgick egna handelsskepp.

TYKEÅNS BETYDELSE

Tykeå har här framförts som en tänkbar transportled in i Hagestadsområdet under äldre vikingatid. Under alla omständigheter kan man föreställa sig, att själva inloppet kunnat tjänstgöra som hamnplats. Det sistnämnda vill jag också göra gällande beträffande flertalet av de skånska åarna. Skåne har som bekant endast ett par större åar, på vilka relativt stora båtar kunnat framföras betydande sträckor. Detta gäller främst Rönneå och Helgeå. Dessa åar kan förmodas ha spelat en viss roll för handeln och kulturens spridning. Men man får inte gå så långt, att man räknar endast med vattendraget som handels- och trafikled. Säkerligen har det också funnits avsevärt viktigare och mera använda samfärdsleder till lands. Längre upp i landet har höjdsträckningarna, åarna, spelat stor roll härvidlag. I Skåne får man räkna med att man i vissa trakter följt åarna, men att vägarna också gått över allmänningarna, i kanten av gräsängarna.¹¹ Detta är de mera betydande och allmänt nyttjade samfärdslederna. Men de egna skeppen måste ha en trygg förtöjningsplats, och skep-

Ett stycke från kusten ligger de tre markerade fyndlokalerna från äldre vikingatid, längst åt väster boplatsen vid Stockholmsgården i Valleberga, längst åt öster Sandby-boplatsen i Borrby. Mellan dessa platser ligger Hagestad. — Den streckade linjen visar hur man sjöledes kunde ta sig in till Hagestad.

pen utifrån måste kunna beredas en hamnplats, och det är i det sammanhanget man rimligtvis får se de mindre skånska åarnas betydelse. De många bukterna i Skåne har som nämnt varit riskabla att segla direkt in i, men om man tog sig in vid de framskjutande uddarna, som också utgjort landmärken, har man vid lämpliga vindförhållanden funnit tillfälliga hamnar här och sedan ofta kunnat lägga till i mynningen av de små åarna, som finns längs större delen av Skånekusten. Från dessa tilläggsplatser har handelsvarorna sedan vidarebefordrats över land.

Den nu påvisade fyndplatsen vid Hagestad nr 19 är inte en isolerad företeelse i denna del av Skåne. Endast 5 km åt sydväst och 1,5 km från kusten ligger boplatsen vid Stockholmsgården i Valleberga. Också den synes ha sin tyngdpunkt i 800-talet. Viktiga är också de överensstämmelser, som kan konstateras i fråga om bebyggelsens karaktär. Här påträffades vid undersökningarna 1949—51 ett flertal anläggningar, som tolkades som grophus på grund av att de varit delvis nedgrävda i marken. Dessa grophus var visserligen inte alltid så välbevarade

som i Hagestad, men väsentliga iakttagelser kunde ändå göras. Det rörde sig om små anläggningar av oval eller rundad form. Längden varierade mellan 2,4 och 9,3 m och bredden mellan 2 och 5,4 m. Stolphål med tillhörande stenstöd anträffades i vissa fall, men det måste framhållas, att markförhållandena inte alltid möjliggjorde säkra slutsatser angående förekomsten av stolphål. Här kan i vissa fall ha funnits stolpkonstruktioner, som inte klart kunde beläggas. Men å andra sidan synes i grophusen, som tydligen varit av varierande konstruktion, regelbundet placerade, djupt neddrivna stolpar inte alltid ha behövts. Att det verkligen varit fråga om hus och inte om avfallsgropar e. d. framgick tydligt av förekomsten av eldstäder. Vissa av Stockholmsgårdens grophus är äldre än vikingatiden och kan dateras till slutet av 600-talet och till 700-talet.

Grophuset är en i olika varianter förekommande byggnadstyp, som finns belagd över ett mycket vidsträckt område från England i väster över stora delar av Nord- och Mellaneuropa till slaviskt område i öster.¹² På nordiskt område finns hittills de bästa exemplen på grophus i yngre järnålder, men med hänsyn till tidiga kontinentala fynd kan vi säkert räkna med att finna grophus redan i romersk järnålder.

På något mer än 1 kms avstånd i nordostlig riktning från Hagestadsboplatsen, ca 2 km från kusten vid Sandby nr 3 i *Borrby* sn, har påträffats lämningar efter ännu en vikingatidsbebyggelse. På fyndplatsen har inte företagits några mera omfattande utgrävningar, och materialet är hittills ganska magert, men det torde vara ungefär samtidigt med fynden från

Hagestad och Valleberga. Vi ser alltså här tre bosättningar nära varandra, alla belägna ett stycke från Östersjöns strand och alla inom Ingelstads härad.

Här har talats om transportmöjligheterna via Tykeå samt om en eventuell handel på vikingatidsboplatsen i Hagestad. Man ställer sig emellertid nu frågan vad slags handel det kan ha rört sig om. Har det varit en marknadsplats, dit bönderna i den kringliggande bygden på vissa tider samlades för att skaffa varor och sälja egna produkter? Man kan här tänka sig olika slag av handel, antingen en av en köpmansbonde eller farbonde från trakten organiserad handel eller en handel, orsakad av främmande köpmän, som kommit till platsen eller en marknadshandel, huvudsakligen byteshandel, mellan bönder i denna trakt och sådana, som kommit från en annan trakt av Skåne.

DEN RIKE FARBONDEN

Att en Hagestadsbonde utrustat ett eller flera handelsskepp och deltagit i vikingatidens livliga handel är inte något orimligt antagande. Det var i allmänhet just bönderna, som gav sig ut på sådana färder vissa tider på året. Sina gårdar hade de kvar. Som besättning kan de ha haft folk från trakten. Det kan tänkas ha varit en stormansgård i Hagestad, som haft hand om handeln utåt, och detta kan ha haft gamla traditioner bakåt i tiden. Man kan för den romerska järnålderns vidkommande hänvisa till en av Nordens största skatter med romerska denarer, ca 600 st., funnen just i Hagestad. Därtill kommer att på det gravfält från romersk tid, som är beläget strax söder om Ramshögsgånggriften och alltså i

nära grannskap till de undersökta vikingatidshusen, har påträffats icke blott en guldring utan även en importerad träspann med bronsbeslag. Detta är visserligen inga rikt utrustade gravar (de är tyvärr framkomna utan sakkunnig undersökning), men de visar ändå, att man haft möjlighet att skaffa sig lyxvaror utifrån. Ett stycke av en glasbägare med inslipade ovaler, funnen 1963 vid undersökning av en boplatz i Hagestad, är också import från kontinenten under romersk järnålder.

Fyndmaterialet från vikingatidsboplatzen visar också prov på import. Här finns bl. a. pärlor, som måste vara införda, samt ett fragment av en glasbägare. Ädelmetall förekommer dels som förgyllning på den nämnda spännbucklan, dels i form av det runda silverhänget, flera silvertrådar och silverbeslag på en av järnknivarna, silverinläggning på svärdsknappen samt de arabiska myntfragmenten.

Om här bott en köpmansbonde skulle man vänta sig att finna en silverskatt någonstans i närheten. En sådan finns inte i något museum, men det förtjänar påpekas, att en äldre person i trakten uppgivit, att i Hagestads mosse silverringar m. m. skulle ha påträffats under förra århundradet. Dessa saker såldes emellertid till antikvitetshandlare, vilket förr ofta skedde med fornsaker. Uppgiften är i alla fall av intresse, då härigenom antydes förekomsten av en silverskatt inom det aktuella området.

Ett viktigt problem är nu vad den sydostskånska befolkningen måste och kunde importera och vad man kunde sälja eller lämna i byte. Någon reguljär penninghandel är det ännu inte fråga om under den tidiga vikingatiden.

IMPORTEN

Av nödvändighetsvaror behövde man först och främst *salt* för daglig konsumtion och konservering av livsmedel. De små saltmängder, som finns i Skåne och under förhistorisk tid främst varit tillgängliga i form av lokalt salthaltigt källvatten har inte varit tillräckliga. Import var alltså nödvändig. Var har man fått saltet ifrån? Det kan ha kommit på olika vägar. Kända är förekomsterna västerut, i England och i de västra delarna av kontinenten, främst Frankrike. Också friserna har utvunnit salt inom sina områden, och med tanke på att just detta folk varit ett handelsfolk kan man räkna med en betydande export. Men även i Tyskland finns det salt, och genom Hallstattkulturen är de österrikiska saltgruvorna välbekanta. Också i Polen finns saltförekomster.¹³ Sydostkusten av Skåne kan då ha fått sitt salt på olika vägar, antingen den västra vägen via Hedeby eller genom direktkontakter med Oder-Weichselområdet. Av dessa möjligheter var väl den västra vägen sedan länge den mest inarbetade. Men som den polske arkeologen Jan Żak framhållit i en studie över handelsförbindelserna mellan Skandinavien och västslaviskt område under 5—700-talen har man dock bevis för kontakter mellan de berörda områdena, och därvid anser han, att saltexport från slaviskt område kunnat spela en viss roll.¹⁴ För vikingatidens del framhåller en annan polsk arkeolog, Leciejewicz, att saltproduktion förekom på polskt område.¹⁵ Och skall man tänka sig saltimport från dessa trakter, bör det ha varit just i Östskåne och överhuvud helst i de östliga delarna av Sverige.

För sen vikingatid och tidig medeltid ser man i keramikmaterialet så tydliga influenser från slaviskt område i Sydsverige, att man måste räkna med direkta kontakter. Hur det ligger till på det tidigare stadium vi här sysslar med är mindre tydligt. På en plats i Hagestad har påträffats en krukskärva av typ, som möjligen är att betrakta som en relativt tidig import från slaviskt område. Beträffande de arabiska mynten är det betydligt svårare att draga några slutsatser. Dessa kan ha kommit till Hagestad på enbart östliga vägar men kan också ha cirkulerat i handeln och kanske t. o. m. ha nått oss västerifrån.

Saltet har samband med livsföringen. Har denna befolkning i sydöstra Skåne måst importera något annat, som direkt haft med hushållet att göra? Detta behöver man inte räkna med. Den bygd det här är fråga om har haft möjlighet att ordna sin ekonomi på olika sätt. Hagestad och närliggande trakter består av marker med högst olikartad beskaffenhet. Här finns i norr tunga lerjordar, som säkerligen burit frodig gräsväxt och därför måste ha varit synnerligen lämpliga som betesmarker. Dessa marker har varit svåra att odla med primitiva redskap men säkert givande, när bättre odlingsredskap under sen järnålder blev mer spridda. De lättare jordarna strax norr om Hagestads mosse har däremot varit betydligt lättare att komma till rätta med för sädesodling. Detta förklarar, att man har sina gårdar eller små byar här. I Hagestad ligger den nämnda 800-talsbebyggelsen vid nr 19 på just sådan mark. En annan boplats, som undersöktes partiellt år 1961 och som företrädesvis synes härröra från 900-

talet, har ett liknande läge på lätt mark på Hagestad nr 36. Detta gäller också den vikingatidsboplats på Sandby nr 3 i Borrby sn, som omnämnts tidigare. Den ligger på sandmark strax öster om ett litet vattendrag. Det har kunnat konstateras, att denna boplats fortsatt in i Hagestad, väster om bäcken. Också Vallebergaboplatsen ligger på lätt mark. Det är då naturligt, att man odlat de lätta markerna i boplatsernas omedelbara närhet. Husdjuren har man låtit gå på bete på något mera avlägsna marker, som dels har utgjorts av de nämnda tunga lerorna i norr, dels väl också av de fält av hedkaraktär, som finns söder om Hagestads mosse. Jag anser därför, att man bör kunna antaga, att här dels förekommit en viss sädesodling för att gott och väl täcka behovet på platsen, kanske något mer, dels en ganska omfattande boskapsskötsel, som möjligen t. o. m. varit så stor, att man kunnat sälja boskap, eventuellt också hudar och torkat kött. I anslutning till husen på Hagestad nr 19 och 8 påträffades ett stort antal ben av häst, nötkreatur, svin, får eller get samt höns, gäss m. m.

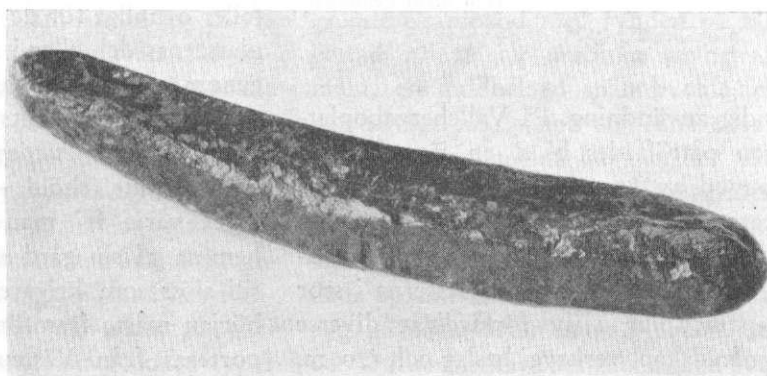
Bland nödvändighetsvaror, som måste importeras, var också *järn*. Järnet fick under loppet av yngre järnåldern en allt mångsidigare användning i Norden. I Sydsåne saknas i stort sett förutsättningar för bildning av användbara järnutfällningar på grund av kalkavlagringarna. Visserligen kan det ändå rent lokalt förekomma järnutfällning av bättre kvalitet, men det torde då inte ha rört sig om några större kvantiteter, som kan ha spelat någon avgörande roll. Såväl i Hagestad som i Valleberga har påträffats stora mängder myrmalm, men då Österlen ligger

inom kalkområdet är det föga sannolikt, att man kunnat använda en sådan malm. Det får därför anses troligt, att man importerat järn. Detta behöver inte ha skett i form av färdiga produkter utan i form av malm, som genomgått endast den första reduktionsprocessen.

Slaggförekomster såväl i Valleberga som i Hagestad visar, att järnhantering ägt rum på ett flertal platser. På boplatsen i Valleberga låg bland de många slaggstyckena också en bit, som måste härröra från bergmalm, och detta föranledde förmodandet, att man redan under vikingatiden kan ha brutit bergmalm i södra Skåne.¹⁶ Utgångsmaterialet vid järnframställningen torde dock i regel ha utgjorts av myrmalm, som man säkert till största delen måst importera. Varifrån kan denna malm då ha kommit? Man tänker i första hand på Småland, där det finns rika myrmalmsförekomster. För Småland innebar utan tvivel järnhanteringen ett stort ekonomiskt och kulturellt uppsving. Vi har exempelvis klara bevis för att trakten kring Ljungbyån haft en omfattande vikingatidsbebyggelse.¹⁷ Det i Hedeby påträffade järnet har vid

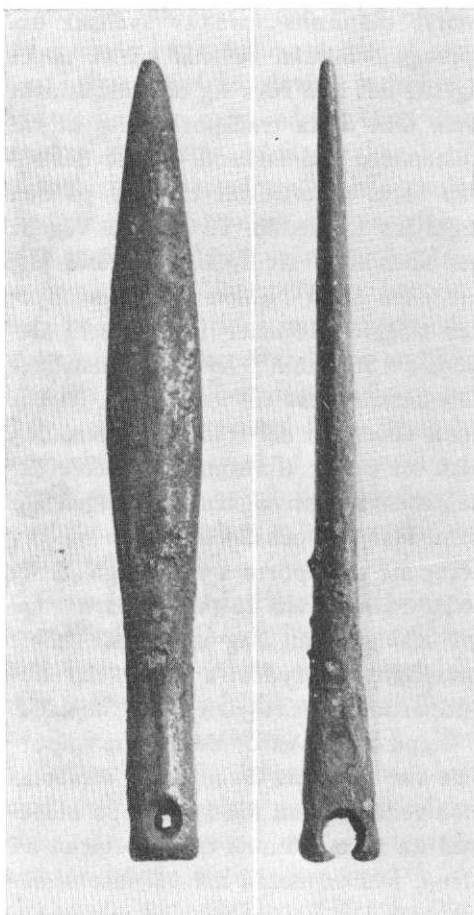
analys befunnits vara av svenskt ursprung, och man vill här gärna tänka sig, att det kan röra sig om småländskt järn. Om detta transporterades ut till kusten vid Kalmarsund, kunde det sedan föras söderut till Hedeby på den reguljära färdleden. På samma väg är det sannolikt, att sydöstra Skåne fått sitt järn. John Nihlén redovisar mycket slaggförekomster i de västra delarna av Småland.¹⁸ Även om man inte kan datera dessa till vikingatid, härrör dock säkert en del från den tiden, och man ser under alla omständigheter var den mest intensiva järnhanteringen ägt rum. Här har också varit goda möjligheter att transportera det tunga järnet resp. malmen via de talrika åarna ned till Kalmarsund. Jag anser det högst antagbart, att sydöstra Skåne fått huvudparten av sitt järn från Småland.

Bland andra varor man måst importera var *bronsen*. Ovan har i samband med redogörelsen för fynden på Hagestad nr 19 omnämnts en liten tacka av brons. Denna metall har väl inte under vikingatiden haft riktigt lika stor betydelse som järnet, som skulle användas till jordbruksredskap och verktyg, men det hade lika fullt en mycket mång-

En liten tacka av brons, 5,2 cm lång, från Hagestad nr 19. I denna form har säkert bronsen saluförts på marknaderna.

Foto Bertil Centerwall.

Miniatyrspjutspets av brons med vitmetallbeläggning, endast 3,8 cm lång, funnen i ett av husen på Hagestad nr 19. Sådana föremål har påträffats i några få exemplar i Norden, och de har sannolikt varit amuletter.

Foto Bertil Centerwall.

sidig användning. På Vallebergaboplatsen påträffades bl. a. en järnnål med huvud av brons, vilken kunde konstateras vara ett lokalt arbete, eftersom gjuthuvudet inte hade avlägsnats. Säkertligen har man på boplatserna i stor utsträckning själv förfärdigat diverse småredskap, verktyg, beslag och t. o. m.

vissa smycken. Andra mera lyxbetonade ting eller serieprodukter har köpts utifrån. Bronsen kommer från kontinenten, men var ursprungsområdet för just den importerade bronsen i Sydostskåne ligger är obekant. Här har man förmodligen tillhandlat sig brons genom mellanled, möjligen i Hedeby.

Bland importerade nyttovaror märkes också *täljstensgrytor*. På Vallebergaboplatsen påträffades flera täljstensbitar, som kunde konstateras härröra från grytor. När ett sådant kärl gick sönder, använde man uppenbarligen materialet för att därav tillverka diverse småsaker, främst sländtrissor. Också i Hagestad har täljstensbitar påträffats på flera platser. Täljsten är i främsta rummet en norsk handelsvara, som genom organiserade transporter i stora kvantiteter levererats till Hedeby.¹⁹ Det är enligt min mening mest sannolikt, att även de skånska täljstensfynden (det finns sådana fynd också i Burlöv, Dagstorp, Glumslöv och Gäsie) kommer just från Norge snarare än från de västsvenska täljstensbrotten, som säkert inte spelat samma viktiga roll, när det gäller handeln. Om vi förutsätter, att täljstenen kommer från Norge, kan Skåne ha fått den på olika vägar, antingen genom direktkontakter (inköp i Kaupang?), vilket inte förefaller orimligt för de västskånska fyndplatsernas del, eller i andra hand, t. ex. genom att täljsten saluförts i Hedeby.

Till nödvändighetsvarorna får man också räkna *vapenutrustningen* — svärd, spjut, sköld — som praktiskt taget varje fri man måste ha, såväl hemma på sin gård som när han drog till sjöss som krigare eller köpman. I början måste framför allt svärderna importeras från Västeuropa, men snart

kopieras de här hemma, och man förser dem i varje fall med egna fästen. I hus 1 på Hagestad nr 19 låg som nämnt en elegant tauscherad svärdsknapp. Men för övrigt är vapenfynden inom området fåtaliga. I Hagestad finns ett fynd av en rostskadad, ganska sen spjutspets, i Löderups by en fragmentarisk spjutspets. Från Peppinge by i Valleberga kommer en doppsko till en svärdsslida, dekorerad med en fågelfigur i genombrutet arbete. Den sistnämnda är hemmahörande i senare hälften av 900-talet. Man kan förmoda, att den legat i en vikingatidsgrav vid byn. Peter Paulsen har hävdat den uppfattningen, att doppskorna i sina olika utformningar varit en sorts rangtecken för handelsresenärer i österled.²⁰

Vapentillverkningen har överhuvud varit en så krävande arbetsuppgift, att man inte kan räkna med att den kunnat äga rum på gårdssmedjorna, utan den måste ha omhänderhafts av särskilda, speciellt kvalificerade vapensmeder. Sådana har troligen endast funnits på några få orter. Kanske har deras produkter sålts på marknad. Dessamma har säkert gällt den mera kunnige bronsgjutaren, som specialiserat sig på vissa smycketyper e. d. för ev. avsättning inom den närliggande bygden.

I och med omnämmandet av smycken har vi kommit över från nödvändighetsartiklar till mera lyxbetonade överflödsvaror. Sådana har kunnat konstateras nästan på varje boplats, om än av mycket blygsamt slag. Det gäller först och främst *pärlor* av glas eller glasfluss, som påträffats såväl i Hagestad som i Valleberga. Sådana har i allmänhet ej kunnat tillverkas på gårdarna. Beträttande vissa enklare typer

har man räknat med lokal framställning, men vi har ingen anledning att antaga någon dylik förlagd till just denna trakt av sydöstra Skåne. Pärlor, såväl de enklare som de med inläggningar i annan färg, har säkert saluförts både i städerna och på marknaderna. Det är ju en vara, som det inte var något problem att transportera och som man alltid kunde få avsättning för. Finare pärlor har tillverkats på skilda håll från Orienten till Rhenländerna, och de har med all sannolikhet nått Östersjöområdet på flera vägar, såväl på flodvägarna som via frisisk sjöfart till Hedeby, Birka, Kaupang m. fl. orter.

En lyxvara av annat slag är *glas* i form av bägere eller skålar. Detta har varit en bräcklig och dyrbar handelsvara, som inte kan ha köpts i några större mängder ute på landsbygden. Att man i alla fall tillhandlat sig enstaka glas framgår av fynd av små glasbitar på Stockholmsgården i Valleberga och av ett stycke grönt glas i hus 1 i Hagestad. Dessa glasfragment är alltför små för att tillåta några närmare slutsatser om framställningsorten, men det torde röra sig om västeuropeiskt glas, som nått oss på färdleden Dorestad-Hedeby.

Ädelmetall har omnämnts i det föregående i samband med fynden på Hagestad nr 19 av arabiska myntfragment, en guldbelagd spännbuckla, ett par silvertrådar samt ett runt silverhänge. Spännbucklor har utgjort nödvändiga tillbehör till vikingatidens kvinnodräkt och kan därför inte anses vara någon lyxvara i och för sig. Sådana spännbucklor har säkert fabricerats på olika orter inom Norden, och det är inte orimligt att räkna med även

sydskånska tillverkare. Guldbelagda spännbucklor bör dock ha varit en lyxvara, som inte vunnit någon spridning bland den fattigare befolkningen. Den typ vi har i Hagestad förekommer överhuvud inte ofta guldbelagd. Det kan dock nämnas ett liknande exemplar på relativt nära håll, nämligen i Harby invid Ljungbyån i södra Småland.²¹ Det runda silverhänget är prytt med granulationskorn och filigrantrådar, bildande spiral- och ringmönster. Någon nära parallell är mig inte bekant, men hänget ansluter sig till en grupp besläktade vikingatidssmycken funna i Birka. Genom att det är en smula klumpigt och oregelbundet utfört gör det emellertid intryck av att vara en lokal produkt, kanske till och med en skånsk. Det har antagligen burits tillsammans med en rad pärlor, som vid påträffandet låg intill spännet.

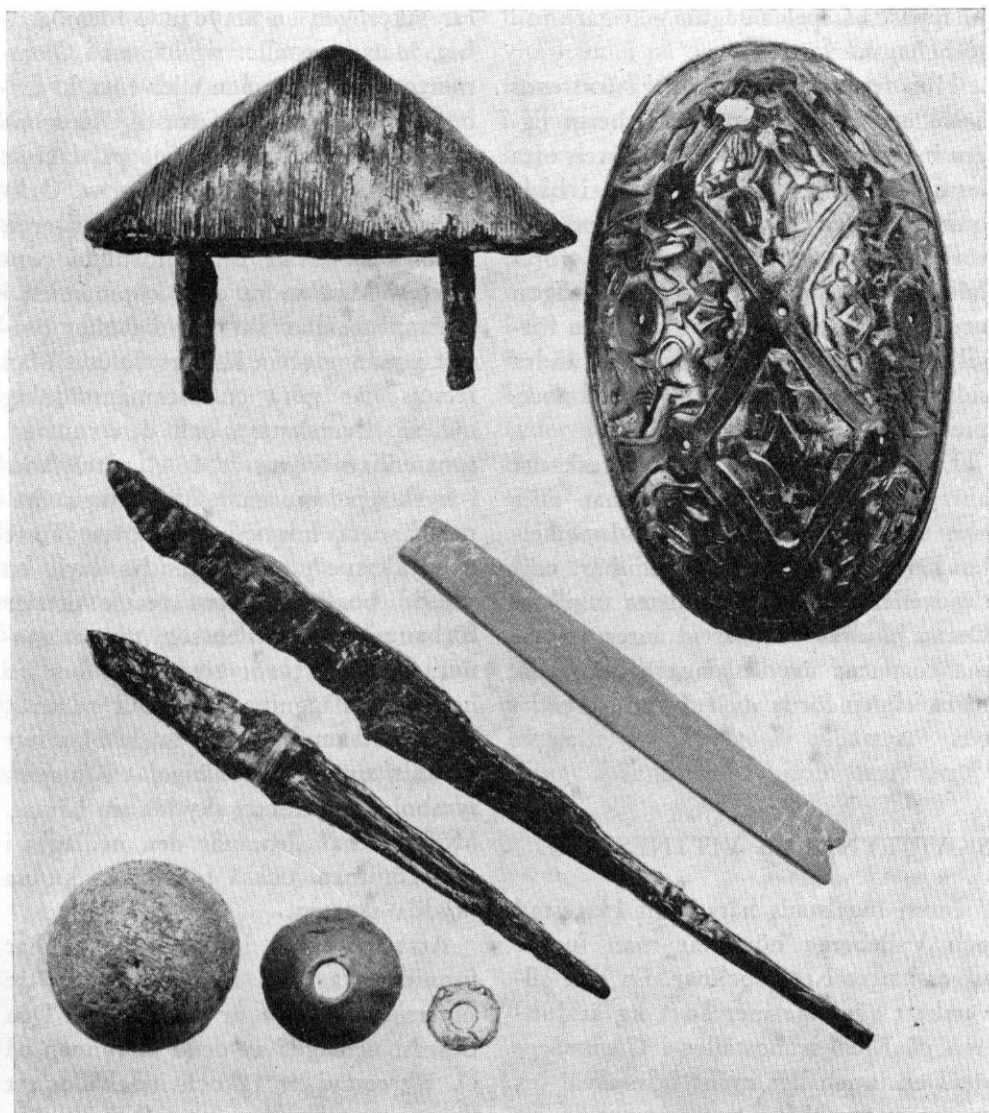
Från Vallebergaboplatsen härrör en arm till ett treflikigt bronsspänne med växtdekor och med kraftig guldbeläggning i de djupare partierna. Treflikiga spännen av detta slag har troligen spritts via Hedeby, där man genom gjutformsfragment har bevis för att tillverkning förekommit. Dekoren har visserligen nordisk prägel men går tydligt tillbaka på karolingisk växtornamentik.

På samma boplatz påträffades ett praktiskt taget oskadat räfflat silverarmband av ett slag, som kan förmodas komma från Danmark, ev. Hedeby. Vi ser alltså, att t. o. m. på dessa små boplatser har framkommit fynd av ädelmetallföremål, antingen med all sannolikhet importerade eller sådana som mycket väl kan vara gjorda i grannskapet. Till silverfynden återkommer jag längre fram i texten.

Bland tänkbara varor av lyxkaraktär märkes även *tyger*. Frisiskt kläde eller orientaliskt siden bör ha varit lockande att anskaffa för förmögnare personer på storgårdarna. Det har säkert varit ett tecken på rikedom och förnäm ställning. Vad en annan utländsk vara beträffar, nämligen *vin*, så är det däremot kanske mera tvivelaktigt, om man annat än i undantagsfall importerat dylikt till landsbygden. Det har i så fall varit skåningar, som på färder utomlands lärt sig uppskatta vinet och därför införskaffat sådant även till hemorten.

EXPORTEN

Ovan har redogjorts för vilka varor man med större eller mindre grad av säkerhet kan antaga har importerats, såväl nödvändighetsvaror som varor av lyxkaraktär. Nu inställer sig frågan, vad man i gengäld hade att sälja för att kunna förvärva dessa importvaror. En sådan exportmöjlighet har i det föregående antytts, nämligen avkastningen av bondenäringarna, åkerbruk och boskapsskötsel. Man kan ha sålt *säd* till trakter, där åkerbruket varit magert, och man kan ha avyttrat *boskap* eller torkat *kött* eller eventuellt ha specialiserat sig på *hudar*. Vad sädessodlingen beträffar så synes rågen vara det vanligaste sädesslaget, om man får döma av avtrycken i lera på Vallebergaboplatsen. Säd måste ha varit en mycket begärlig vara, som man lätt kunde få avsättning för. Likaså måste hudar ha haft en synnerligen vidsträckt användning till många olika slags remtyg, till krigarens vapenutrustning, till väskor m. m.

Urval av fynden från hus 1 på Hagestad nr 19. Överst svärdsknapp med inlagda trådar av silver och gulmetall samt guldbelagt dräktpänne. Därunder bryne, järnknivar (en med silvertråd), spelbricka, sländtrissa och pärla.

Foto Bertil Centerwall.

Tänkbart vore också, att man i någon utsträckning sålt *honung* och *vax*. Skånelagen, i sin bevarade utskrift från 1200-talet, har ett flertal bestämmelser, som gäller bin och bisvärmar, vilket

måste innebära, att man säkerligen sedan länge ägnade krafter åt att tillvarataga honung och troligen också vax. Det torde dock inte röra sig om några större kvantiteter och alltså

knappt ha spelat någon viktigare roll som handelsvaror.

Hur det förhåller sig med *bärnstenen* är oklart. Hagestad och Valleberga ligger inom ett område, där bärnsten ofta kommer fram vid kusten, och i båda områdena har man funnit bärnsten i förhistoriska sammanhang. Det förefaller inte osannolikt, att man i någon utsträckning konkurrerat med den försäljning, som förekommit från andra sidan Östersjön av den baltiskt-ostpreussiska bärnstenen.

Det finns däremot ingen orsak att antaga, att Sydostskåne kunnat sälja vare sig slavar eller pälsverk. Inte heller kan man räkna med timmer, träslöjd eller tjära för just detta område. Detta hindrar emellertid inte, att på marknaderna även sådana varor saluförts, ehuru förda dit från andra trakter.

SKATTFYNDENS VITTNESBÖRD

Inom Ingelstads härad, dit Hagestad och Valleberga hör, har man funnit silverskatter i två socknar. En stor silverskatt vägande mer än 1 kg är funnen på Klockarebostället i *Glemminge* sn. Den innehåller mynt från såväl öst som väst (arabiska, ett fragment av ett bysantinskt, engelska, tyska, halvbrakteater m. m.), några hela smycken samt ett stort antal silverfragment. Hela skatten har legat i ett lerkärl av typ, som visar influenser från slaviskt område. Detsamma gör flera av de i skatten ingående smyckefragmenten (örhängen, en kapselberlock, flera halsbandslås m. m.). En hel armbygel är av gotländsk typ. Skatten har nedlagts omkring år 1000, och den representerar

säkerligen en betydande förmögenhet. Man föreställer sig här en i *Glemminge* bosatt köpman eller en s. k. farbonde, som gjort affärer i Östeuropa och på så sätt förvärvat de på slaviskt område tillverkade silversakerna. Också Västeuropa är representerat i silvret, liksom här även finns nordiska produkter. Med andra ord: köpmannen i *Glemminge* har sin förmögenhet omsatt i många olika länders valuta. Man frestas här göra en sammanställning mellan silverskatten och den runsten, som enligt Worm år 1644 påträffades i kyrkogårdsmuren i *Glemminge*. Stenen är ett minnesmärke över Toste den "skarpe", som säges ha varit en ansedd bonde. Stenens resare uttalar förbannelser över den som raserar monumentet. Det rör sig säkert om en hednisk anläggning. Det kan nämnas, att det i skatten också ingår bl. a. ett eldstålsformat silverhänge, en magisk symbol, som ansetts skydda sin bärare. Möjligen har den, när den nedlades i skattgömmen, också förmodats kunna skydda skatten.

Att det också i Ö. *Herrestad* har funnits rika män framgår av de tre silverskatter, som är funna här. Den tidigast nedlagda av dessa är funnen på Ö. *Herrestad* nr 12 och innehåller ett utomordentligt elegant treflikigt spänne, en halsring, ett par småringar och kedjefragment, tenar och tackor samt en del arabiska mynt. Också denna skatt låg i ett lerkärl, som tyvärr förstördes vid påträffandet. Skatten bör vara nedlagd något in på 900-talet.

De två andra skatterna är från 1000-talet. Av dessa är den ena funnen i Gärnsnäs redan på 1700-talet och har sedan inlevererats till museerna i olika etapper. Skatten låg också här i ett ler-

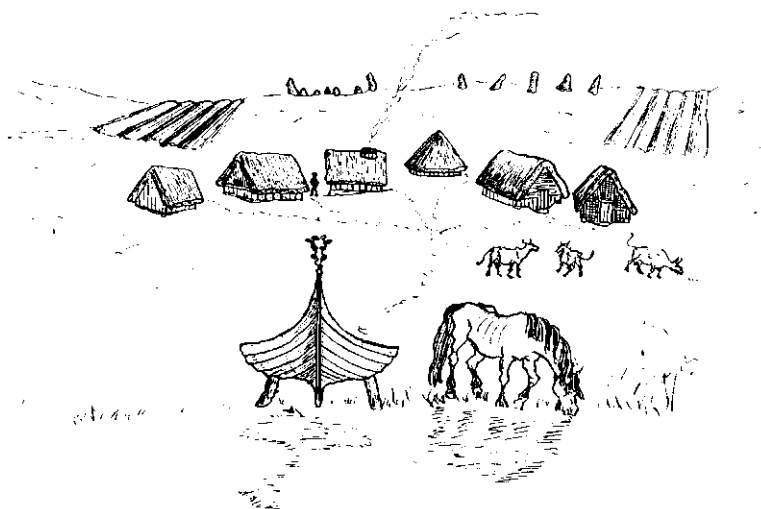
kärl, som förolyckades. Främst ingick i skattgömmen mynt (arabiska, engelska, tyska och danska) med slutmynt 1016—35. Vidare låg här en smyckebrakteat, ett armband, en torshammare, tackor, tenar m.m. Vi lägger här märke till torshammaren, en hednisk symbol, som bifogats skatten, vilket är en parallell till eldstålshänget i Glemminge. Man tänker här också på den ovan nämnda miniatyrspjutspetsen i Hagestad.

Det tredje fyndet kommer från Ö. Herrestads by och innehåller 2 armeringar, en smyckeskiva, diverse silverfragment, däribland även ett par bitar av slaviskt ursprung, samt ett flertal mynt (arabiska, tyska, engelska m.m.).²² Skatten bör vara nedlagd tidigast ca 1025. Även i denna skatt möter alltså öst och väst.

Dessa skatter tyder på att här under såväl 900-talet som under 1000-talet

funnits silver och därför säkert bedrivits handel på de större gårdarna. Här finns också en runsten, som påträffats i kyrkan, och på vilken det meddelas, att två söner (Broder och Toke) reste stenen efter sin far Fradulv, som var en ansedd bonde. Vi får alltså bekräftelse på att inom Ö. Herrestad funnits betydande män. Värld uppmärksamhet i det sammanhanget är den kända, mer än 50 m långa skeppssättningen vid Ulriksberg i Ö. Herrestad. Kanske antyder den förekomsten av driftiga handelsmän, som for ut på långfärder till sjöss.

Utom de nu nämnda finns det endast ett silverfynd i Ingelstads härad, nämligen vid Hörup nr 3 i *Hörup sn*, där man funnit två stora bitar av en flätad halsring av silver. Vi får här i varje fall ett belägg på vikingatidsbebyggelse. För övrigt är endast ett treflikigt spänne funnet inom området.

Med hjälp av arkeologi och fantasi har Bengt Salomonsson tecknat denna bild av hur en del av vikingabyn i Hagestad bör ha sett ut.

VIKINGABYARNA ÖVERGES

De fynd som här i korthet presenterats antyder förekomsten av en marknadsplats i anslutning till den tidiga vikingatidsbebyggelsen i Hagestads- och Vallebergaområdet. Denna förmodade marknadsplats tillhör samma tid som köpstäderna Birka, Hedeby m. fl., och trots sin blygsammare karaktär och annorlunda beskaffenhet måste den ha tagit del i handeln efter sina förutsättningar. Även om kustområdet var farligt att segla utmed, måste dock sjöfarten genom Östersjön på väg från och till Mälaren passera här, och det kan då ha funnits en hamn vid Tykeås utlopp, varifrån man fört varor antingen längs ån eller på landsväg in i Hagestadsområdet. Under vikingatidens slutskede sker en omläggning av bebyggelsen här nere. Vallebergaboplatsen upphör under 900-talet och inte heller i Hagestad finns det på den här berörda platsen eller på Hagestad nr 36, som också är beläget i byns södra del, några sena 900-talsfynd eller 1000-talsfynd. Däremot sker en systematisk utveckling av en ovanligt lång radby i Hagestads norra del vid övergången mellan vikingatid och medeltid. Vid rekognosceringar och provgrävningar har dessutom konstaterats, att 1000-talsfynd också finns västerut på vägen mot Valleberga kyrka, alltså nu betydligt mera avlägset från kusten och nära de nuvarande kyrkorna med deras kastaler. Detta synes vara ett radikalt ingrepp i bebyggelsen, ett ingrepp, som kan antagas emanera från kungliga beslut och i hög grad påverkar handeln och dess vägar. Efter 900-talet har vi ingen anledning

att längre räkna med att några handelskepp gick in i Tykeå eller att det gick någon samfärdsled av större betydelse nere invid kusten på hed- och ängsmark. Det är också högst sannolikt, att igenväxningen av större delen av Hagestads mosse nu avancerat så långt, att platsen inte längre var lämplig vare sig som boplats eller som marknadsplats. Den låg inte i anslutning till den dåvarande bebyggelsen. Att det funnits handelsmän i grannskapet även sedan förändringen av handeln ägt rum framgår av ett fragment av en väg, som är påträffad i Löderup.

Det sydöstligaste hörnet av Skåne kan alltså förmodas ha bedrivit egen handel under tidig vikingatid. Hur denna handel fungerat är ännu i många stycken en olöst fråga. Men man kan antaga, att köpenskap ägt rum på små marknadsplatser, belägna runt om i landskapet på orter, som legat lämpligt till med hänsyn till samfärdslederna till lands och sjöss. Det kan vara så, att man haft en kult- och tingsplats, gemensam för en viss bygd, och i samband med denna har det försiggått handel, som en naturlig följd av att folk samlats vid bestämda tillfällen till en ort. De skånska silverskatterna, som i regel ligger litet senare och är från 900-talet och 1000-talet, är förmodligen i många fall enskilda handelsmäns förmögenheter från en tid, då silvret utgjort betalningsmedel och förekommit i relativt stora mängder och i mångskiftande former, och de tyder på att det runt om i bygderna fanns köpmän med vidsträckta kontakter. Skatterna från Ö. Herrestad och Glemminge är exempel på detta. När vi kommer fram i sen vikingatid och tidig medeltid har stora politiska och

administrativa förändringar ägt rum, och detta påverkar med all säkerhet handeln ute i bygderna. När folket samlats till häradssting på orter, som väl åtminstone i en del fall inte är de-

samma som de tidigare mötesplatserna, följer en viss typ av handel i regel med, och det förklarar varför den tidiga vikingatidens marknadsplatser lämnats övergivna.

NOTER OCH LITTERATUR

¹ Förf. har lämnat preliminära redogörelser för Hagestadsundersökningen i Ale 1 (1961) och i Meddelanden från Lunds univ. hist. museum 1961.

² Myntbestämningarna har välvilligt utförts av Ulla S. Linder Welin.

³ Se t. ex. H. Arbman, Vikingarna, Sthlm 1962.

⁴ Betr. sjökartor se H. Richter, Skånes karta från mitten av 1500-talet till omkring 1700, Lund 1929; P. Dahlgren—H. Richter, Sveriges sjökarta, Statens sjöhist. museum, Handlingar 1, Lund 1944.

⁵ G. Hafsström, Ledung och marklandsindelning, Uppsala 1949, s. 31 ff; *dens.*, Utrodden, Nordisk Tidskrift 1962, s. 371.

⁶ H. Jankuhn, Haithabu, Neumünster 1956, s. 84 ff. Jfr A. Ruprecht, Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runeninschriften, Palaestra 224 (1958), s. 59 ff o. 72 ff.

⁷ R. Edman, Lotsväsen, Boken om havet 2, Sthlm 1951, s. 350 ff; Sv. Steen, Veiene og leden i Norge, Nordisk Kultur XVI (1933), s. 223; A. Schüch, Sveriges vägar och sjöleder, Nordisk Kultur XVI (1933), s. 251.

⁸ B. Almgren, Vikingatåg och vikingaskepp, Tor 1962, s. 186 ff.

⁹ O. Olsen—O. Crumlin-Pedersen, Vikingeskibene i Roskilde Fjord, Nationalmuseet Kphmn 1962—63.

¹⁰ Se t. ex. F. Löfström, Kring Sandhammaren, Malmö 1946.

¹¹ M. Sjöbeck, Skånes ljunghedar åren 1550—1750, Skånes Natur 1963, s. 176 ff. Jag tackar dr Sjöbeck för givande diskussioner.

¹² M. Strömberg, Untersuchungen zur jüngeren Eisenzeit in Schonen I, Lund 1961, s. 20 ff o. 34 ff.

¹³ J. Nenquin, Salt, a Study in Economic Prehistory, Brugge 1961; Jankuhn, a. a., s. 44.

¹⁴ J. Żak i Biblioteka Archeologiczna 15, Kraków 1962.

¹⁵ L. Leciejewicz, Początki nadmorskich miast na pomorzu zachodnim, Kraków 1962.

¹⁶ Strömberg, Untersuchungen I, s. 27, 179.

¹⁷ E. Hofrén, Vikingabygden vid Ejungbyån, Kalmar län 1961, s. 99 ff.

¹⁸ J. Nibblén, Studier rörande äldre svensk järntillverkning med särskild hänsyn till Småland, Sthlm 1932, fig. 1.

¹⁹ A. Skjølsvold, Klebersteinsindustrien i vikingetiden, Oslo 1961.

²⁰ P. Paulsen, Schwertortbänder der Wikingerzeit, Stuttgart 1953.

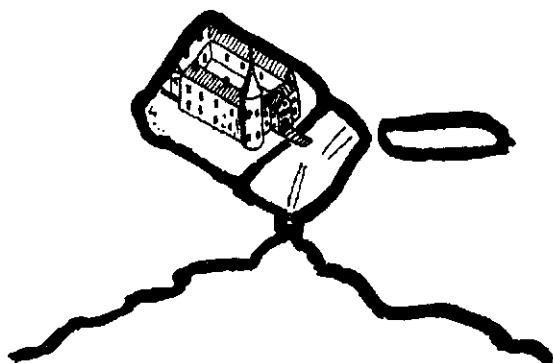
²¹ Hofrén, a. a., fig. 9.

²² De skånska skattfynden är senast redovisade av Strömberg i Untersuchungen II.

Gyllebofynd

Av Gustaf Åberg

Bortglömt och förfallet ligger idag Gyllebo, en gång ett mäktigt hus för ett framstående herrskap, Palle Urne och Thale Ulfstand. Ett skulpturfragment och en silversked har lockat Gustaf Åbergs nyfikenhet och han har dragit trådar från dessa ting i förskingringen till ruinen vid Gyllebosjön. Till Gyllebo är genom bl. a. släkterna Urne och Rosencrantz knutna viktiga kapitel i Skånes historia. Kan därför Åbergs "gyllebofynd" — i och för sig av intresse — bidra till uppmärksamhet för den förfallna ruinen är mycket vunnet.

Gyllebohus, sådant det tedde sig under fru Thales dagar. (Detalj ur karta från 1690, efter Hauberg)

Gyllebohus — ett klingande, nästan romantiskt namn på en borg, som nu sällan nämnes! Men till mer än två våningars höjd står dess gråstensruin delvis än, under väldiga lövträd invid den lilla Gyllebo-sjön en mil nordväst om Simrishamn.

Borgens och dess herrars öden rymmer åtskilligt av intresse: minnen av både senmedeltidens enkla stenhus och renässansens fyrhängade borg (seder-

mera följd av en empire-herrgård) — och av särpräglade människor! Blott som ett par *apropos* till denna Gyllebo historia må här kommenteras tvenne hittills icke publicerade fynd.

I Gyllebohus' byggnadshistoria ha ett par årtal nämnts: 1434¹ (möjligen gällande den nuv. östra längan, som ursprungligen kan ha byggts som ett fristående litet stenhus, med måtten 70×40 danska fot) och 1538—44, då Lau-

ritz Knob byggde (ut) den nuv. fyr-
längade borgen. Uppgifterna härom lät
han hugga in på en vapenpydd sten
över porten; den har C. G. G. Hilfe-
ling avtecknat omkring 1770, och dess
nu resterande hälft har räddats till
Österlens Museum.

Men ännu en Gyllebo-skulptur, om
ock av mera oviss art, har nu kommit
i museets vård. Det är ett kalkstens-
block (ca 93 cm långt och 35×30 cm i
fyrkant), vars ena ända är utformad
som ett kattliknande huvud; det är
tydligt att stenen huggits för att tjäna
som en ganska mäktig konsol i en
kraftig mur (åtm. 1 m tjock). Men var
— och när ??

Enl. uppgift har blocket på 1930-
talet under vägarbete tillvaratagits in-
till en väg ”vid Gyllebo” och förts till
Simrishamn, där det länge fortsatte sin
vila i obemärkthet på museigården. En
mera säker anknytning till Gyllebohus
får det först tack vare ett protokoll
från de danska forskarna Haubergs och
Mathiesens undersökning av denna borg
i juli 1899: där nämnes att nära ruinen
ligga dels den ovan nämnda portal-
stenen, dels ”en Kragsten med et Katte-
hoved”, och ett foto visar dess identi-
tet med den sedan återfunna krag-
stenen.

Detta kattartade ”lejonhuvud” med
spetsovala glosögon, med en käft som
biter över ett band, vilket i sin tur
synes ingå i muskulaturen i den grod-
liknande undergommen — det är de-
taljer som föra tanken till de många
odjurshuvuden, skånska och gotländska
stenmästare huggit under sent 1100-tal
och tidigt 1200-tal. Men ändå: vi ha
här knappast den starka volym, den
arga expressivitet som lever hos de ro-

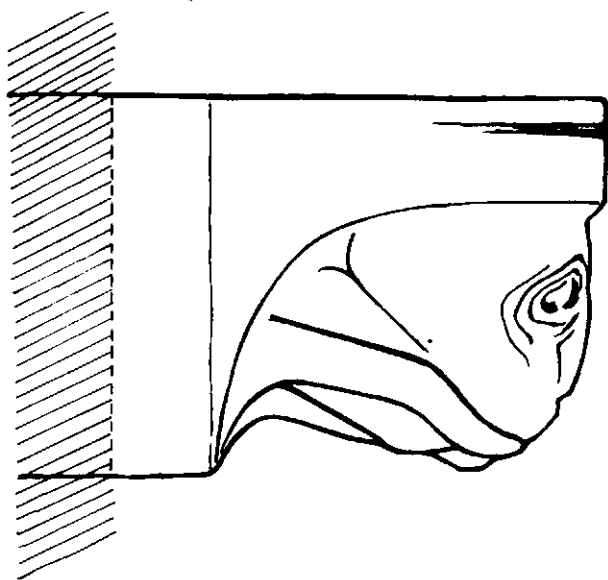
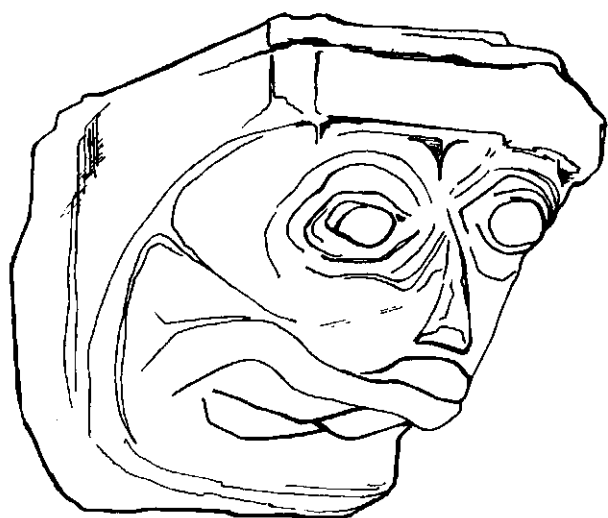

Gyllebolejonet på sin nuvarande plats i
Österlens Museum.

Foto Österlens museum.

manska mästarna — vi stå inför en
enklare, mera robust och sträng, mer
geometrisk och ”fyrkantig” skulptur-
art. Naturligtvis kan man hänvisa till
stenens bärande funktion, som krävt
grövre dimensioner och mer arkitekto-
niskt enkel form. Men det finns ett
alternativ, en annan kontaktpunkt —
just i vissa konsolskulpturer från 1500-
talet: kragstenar från Lunds domkyrka
före 1530 (ur Adam van Dürens verk-
stad — tyvärr ha vi inget jämförelse-
material från Glimmingehus!) och en
rad mer eller mindre groteska konsol-
huvuden från 1560-talet på det s.k.
Rosenkrantz-tornet i Bergen. Det finns
något gemensamt hos dessa skilda hu-
vuden: sättet att, liksom i trä, ”skära
till” dragen i stora linjer — grovt,
stramt, primitivt. Och beträffande
Bergen-huvudena säges det intressant
nog, att deras släktskap med medeltida
skulptur kan förklaras därav, att byg-
demästarna ofrånkomligt måste gripa
tillbaka på äldre förebilder i orten.

”Gyllebo-lejonet” är svårt att pla-

Gyllebolejonet. En face och profil.

Teckning av Helge Lundström.

cera i romansk tid. Det ligger närmare till, att skulpturen — nyhuggen eller ej — avsetts för Lauritz Knobs slottsbygge 1538—44, och här kan den, som konsolstöd för en bjälke, ha haft

sin plats t. ex. i västra längans fasad mot gården, där ett karnap och troligen även en träbalkong (med yttertrappa) funnits.

* * *

Lauritz Knobs borg blev föga mer än 200 år gammal; den brann och övergavs på 1740-talet. Gyllebo nuvarande corps-de-logis i empire byggdes 1813—18. Då en av slottets sista enskilda ägare, kammarherren Börge Rosencrantz, 1858 tillträdde godset och även började vårda sig om borgruinen, påträffades där div. småting: sporrar, mynt, kakel och en silversked, som här skall presenteras (den äges nu av jur. kand. Niels Timme Rosencrantz).²

"Gyllebo-skeden" har en mycket ren och spänstig form. Skaftet är helt platt, på mitten svagt insvängt men nedåt breddat till en karakteristisk "ansats", varifrån det vackert päronformade bladet utgår. Bladets baksida har en graverad dekoration: ett allians-vapen Urne-Ulfstand och däromkring inskriptionen PW — TWS — 1637. Betydelsen är fullt klar: Palle Urne och Thale Ulfstand, Gyllebo slottsherrskap under fyra decennier av Skånes sista danska tid.

Skeden har intresse ur både stil- och personhistorisk synpunkt. Den har en enkel, "modern" form, som icke är vanlig så tidigt på 1600-talet. Ett tidigare exemplar är känt, daterat 1632, men först omkring 1650 utvecklas typen, tidigast i Danmark-Norge, i några varianter, som omkring 1700 resultera i vår nutida skedform. Mästarstämpeln (upptill på skaftet) kan tydas som CT och i så fall jämföras med ett märke,

tillskrivet Christian Tommesen, verksam i Köpenhamn under 1630-talet. Likheten är dock ej detaljerad; en tolkning som CF (FC) är också möjlig.

Skedens första ägare stå emellertid mera levande för oss. Palle Urne till Gylleboe och Bontofte var son till Johan Clausen Urne till Valsöe (Vollsjö) och hans hustru Thale Pallesdatter von Mehlen, vilken ärvt Gyllebo efter sin moster Mette Lauritzdatter Knob. Thale Ulfstands föräldrar voro Melker Gregersen Ulfstand till Kiergaardsholm och Else Axelsdatter Wiffert till Axelvold. Upptakten till de båda ungas äktenskap var nog så dramatisk — om än icke enastående inom familjen Urne! — och Thale Ulfstand har egenhändigt, med liv och värme skildrat den i sin "Slegtebog":

"— — — och fick Palle Urne hinde imod hinde Moders willge huorfor hand med nogen sine wener tog hinde paa wegen mellem bilisholm och Axeluolld Anno 1624 den 3 Januarj, dog icke imod hinde egen willge och drog di den förste dag till belteberig, om anden dagen till wallsöe, och der fraa till giöllebo, med hans södskend och wener som dog tilstede war, och gjorde hand selff sitt brölup paa giöllebo den söndag som dett Ewangelium indfallder, att Jesus omwänder wand till win, som war den 18 Januarj, och hauer hand leffued mögitt crestilig erllig fromelig och well med hinde saa gud Allmeztiste spare ham lenge och well, med langtt lifff och god helbred, och giffue ham timelig och euig welsignellse baade till siell och lifff, Amen.

Ingen kand giffue ham bedre windisbyrd end jeg kand som hand leffuer fromelig och well med, dete hauer jeg selff skreuitt, Anno 1645 den 20 Januari.

Thalle Wlffstand
Egen haand"

Måhända kan detta synas som ett slags försvarstal inför samtid och eftervärld, ett samvetsömt förtroendevo-

tum för maken — men överhuvudtaget synes fru Thale aldrig kunna nämna hans namn utan några välsignande ord; ännu tio år senare inflikar hon under Urne-vapnet i Christense Krag's vapenbok: "Ere ware gud i himelen for den gode mand jeg haffuer faatt aff dene slegtt".

Gylleboskeden. Längd 15,3 cm.

Foto Nordiska Museet.

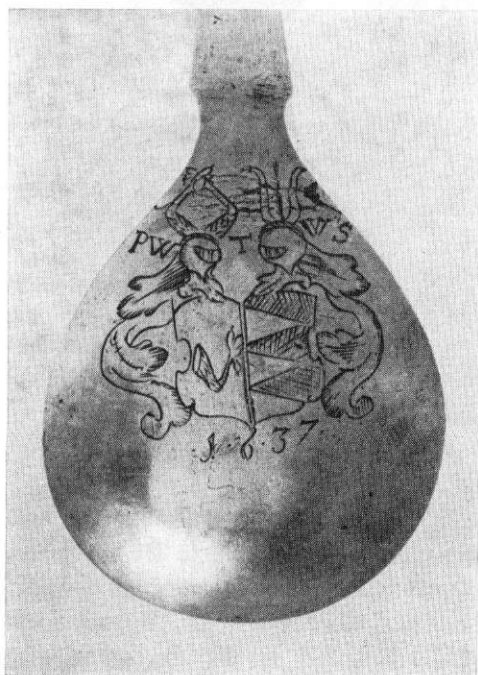

Och Palle Urne har också efterlämnat minnet av en god man: av stilla och fromt leverne men duglig och välbetrodd, som officer och ämbetsman i Skåne. Thale Ulfstand har kallats för "en av sin tids djärve kvinder", som klokt och kraftfullt också kunde hantera pennan. "Och haffde hun synderlig stor löst till slegteregegning" — dessa fru Thales ord om Sofie Brahe kunna sannerligen också tillämpas på henne själv! Sofie Brahes kända släktbok från 1600—1626 har Thale Ulfstand skrivit av och kompletterat med egna anteckningar (samlade i ett skinnband av år 1644). "Anno 1656 lod ieg Thale Ulffstand Palle Urnes til Giølebo giøre dette Stammethræ, til erlig oc velbørdig Mand Christen Skiel til Fussingø...

hanem, hans Børn oc Eftherkomer tihl Ære oc en venlig Amindelse" berättar inskriften på ätten Skeels stora stamtavla i Valløby kyrka (vid Køge), och tillsammans med maken skall hon ha lagt upp en vapenbok. Palle Urne hade nämligen också genealogiska och konstnärliga intressen och lät dekorera sin sockenkyrka i Ö. Vemmerlöv med de forna Gylleboherrarnas vapen, namn och data. Alla dessa uppgifter låta en förmoda, att det just är makarna Urne, som ombesörjt de väggmålningar, med vapen och inskriptioner, vilka under 1600- och 1700-talen funnos att se i stora salen på Gyllebohus. Detta så mycket mera som man finner, att målningarna, både här och i kyrkan, till stor del bestodo av uppgifter och direkta citat ur Arrild Huitfeldts danska "Krønnicke" (utk. 1603) och tillika utgjorde ett äreminne över "de edle Urner"!

Skedens dekor med årtalet 1637.

Foto Nordiska Museet.

I februari—mars 1658 togo de båda makarna ställning omedelbart, med klara verba. "Thi aff Svensken venter vi os intet..." skriver Thale Ulfstand i ett brev, och Palle Urne avböjer all hyllning till Sveriges kung: han står ju "endnu udi min Herre och Konges tiennste aff Danmarck och Norge... hvorfor jeg foraarsages at ved den Eede och Plicht... framedlis att forbliffue och saa lenge icke hyldning eller Eede til nogen anden Herre eller Potentat kand aflegge...". Alltså vandrade Gyllebo — via riksamiralen Ove Giedde, delägare i gården — snabbt över i svenska kronans besittning (som ett Bornholms vederlags-gods). Men när borgens forna ägare gingo bort, ett tiotal år därefter, fingo de dock sitt sista vilorum i valvet under socken-

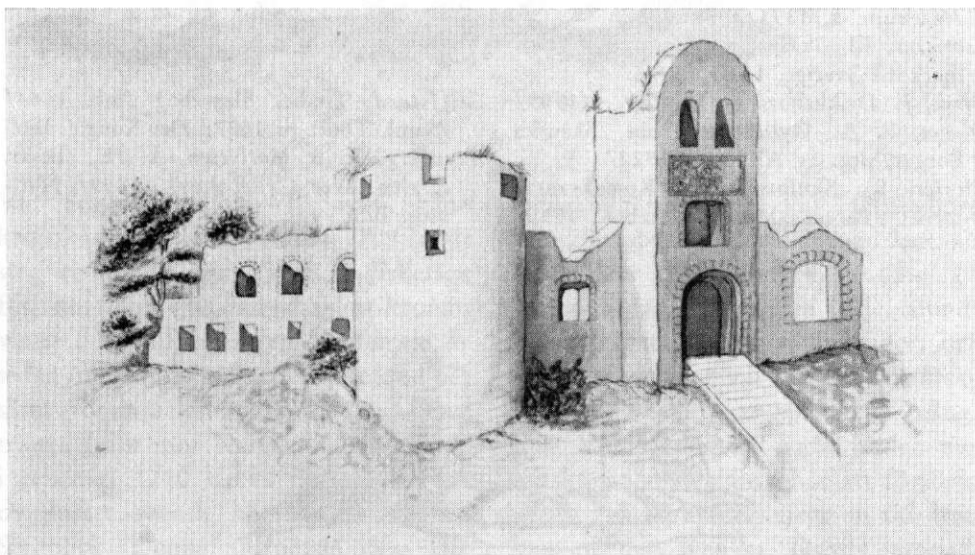
kyrkans kor, och denna Ö. Vemmerlövs kyrka prydes ännu av vackra minnen efter det vittra Gyllebo-herrskapet: två kyrkbänkar och två kollektskopor, alla vapenprydda och daterade 1641, samt ett märkligt ryttarstandar (sannolikt från 1640-talet). Här kan, som en slutvinjett, noteras en sär egen och något gåtfull detalj: överallt där fru Thale låter anbringa sina initialer — på kyrkoinventarierna, på "Slegtebogens" pärm 1644 och en oblatask från 1641 (i Nationalmuseet, Köpenhamn) liksom på den här aktuella

skeden — skriver hon dem: TWS. S-et hade varit helt förklarligt, om efternamnet hade varit t. ex. Ulf-sparre, men låter sig svårligen förenas med Ulfs-tand! En hypotes³ är, att bokstaveringen följde tidens *uttal* — Ul-stand, med bortfall av f-et (man skulle kanske kunna tala om en "falsk analogi" med namnet Ul-feld!).

Ett frågetecken vid en bagatell — men det må här ge en sista glimt av människan bakom bokstäverna FTWS: Fru Thale Ulfstand, en säreget begåvad kvinna i Skånes 1600-tal.

Gyllebohus ruin så som antikvitetsstechnaren Helfeling såg den vid sin skånska resa omkring 1770. Över porten sitter stentavlan med Knobs och Walchendorffs vapen.

Foto Nationalmuseet, Köpenhamn.

NOTER och LITTERATUR

¹ Hos *Aquilonius* (se nedan); dock endast på följande sätt: "Folmer Knob mechtig 1434 och bygde Gyllebo i Schaane, et fortreffelig herresæde".

² *Jur. kand. N. Timme Rosencrantz* har med intresse ställt den ovan beskrivna skeden till förfogande, vilket här med stor tacksamhet noteras!

³ Museumsinspektör F. Lindahl, Köpenhamn, har välvilligt framlagt denna tanke.

Wallin, C. Standar och begravningsfanor i kyrkor på Österlen /1952/

Andersson, Th. Glimminge, Lillö och det fasta huset /Ale, 1962/

(*Holmquist, K.*) Silver från skånska slott och herresäten. Nordiska Museets utst. på Landskrona slott /1963/

Handskrifter:

Lund:

Aquilonius, Bertillus Canuti, Pro danica nobilitate ostendenda prodromus /1640-talet/ Univ.bibl.

Kenorin, A., (beskr. om Ö. Vemmerlöf) /1729/ /Coll. Rönbeckiana, XIII: 2/ Univ.bibl.

Follin, E., Början till en samling af skånska Herregårdars forna ägare /omkr. 1800/ Univ.bibl.

Köpenhamn:

Ulfstand, Thalle, Slegtebog /inb. 1644/ /Saml. Thott nr 1077/ Det Kongel. Bibl.

Hauberg, A. & Mathiesen, Å. H., (beskr. o. ritn. över Gyllebohus) /1899/ Nat.-mus. Bibl.

Huitfeldt, A. Danmarckis Rigis Krønnicke, I /1603/

Gillberg, J. L. Beskrifning öfver Christianstads Län /1767/

Ljunggren, G. Skånska Herregårdar, VI /1861/

Weibull, M. Om Skånes Adel under övergångstiden 1658—1700 /Saml. t. Skånes hist. . . ., I, 1869/

Meidell, F. Fru Talle Ulfstand (den yngre) /Museum, I, 1895/

Fabricius, K. Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige, I—II /1906/

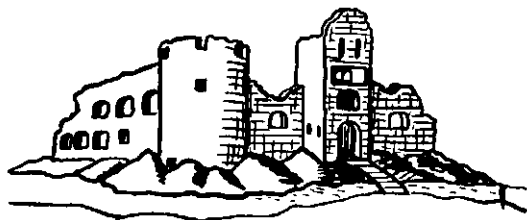
Olrik, J. Drikkehorn og Sølvtoj . . . /1909/

Olsson, P. A. Gyllebohus' ruin /Skånska Borgar, utg. av A. Hahr, 1922/

Kloster, R. Skulpturen på Rosenkrantz-tårnet /Bergens Museums Årbok, 1930/

Gyllebo ruin omkr. 1760.

Bengt Salomonsson efter Hilfeling.

Pesten i Skåne

Av Sture Bolin †

År 1933 publicerades andra delen av Sture Bolins Skånelands historia. Det var författarens avsikt att fullfölja verket och han började omedelbart insamla material för en ny del.

Men andra arbetsuppgifter trängde på och planerna på Skånelands historia, del 3, kom aldrig att realiseras.

De insamlade excerpterna användes i stället för en föredragsserie i de skånska bygderna.

Ett av dessa föredrag

— utredigerat för publicering av fil. mag. Sonja Bolin — presenteras här för Ales läsare.

Vid årsskiftet 1709—10 var Skåne krigsskådeplats. I november 1709 landsteg en dansk här vid Råå fiskeläge för att åter till den danska kronan vinna det land, som den för femtio år sedan mistat. Danskarna lyckades besätta största delen av Skåne och i öster tränga fram mot Karlshamn, innan de i februari 1710 drevs tillbaka av en nyuppsatt svensk här under Magnus Stenbock. Denne tillfogade dem det

avgörande nederlaget vid Hälsingborg den 28 februari, som tvang dem att vända åter till Danmark.

Denna danska invasion hade sålunda endast varat i några få månader, och fastän kriget inte var särskilt svårartat, kan dess verkningar spåras på många sätt. Vårt landskap hade under den danska tiden en dansk här att försörja, senare två härar och efter en tid återigen en, den svenska. Denna stannade

kvar av fruktan för ett nytt anfall från Danmark, och i 8 år var Skåne konstant säte för en så stor inkvartering, att man beräknat 3 soldater per helt hemman. Sjukdomar följde i krigets spår, dödligheten ökade starkt, och antalet ödehemman, tidigare ringa och utgörande endast några tiotal i hela Skåne, steg med en svindlande hast och nådde 1710 ett antal av ung. 1200. En icke ringa del av den skånska jorden lämnades osådd under år 1710, skörden minskades betydligt och konsumerades snabbt av de stora soldatinkvarteringarna. Livsmedelsbrist uppstod vintern 1710—11, och hos allmogen kan vid denna tid en viss undernäring anses fastslagen. Den hade till följd minskad motståndskraft gent emot den hemska sjukdom, som från fjärran land nu var på väg upp mot Norden, den orientaliska böldpesten.

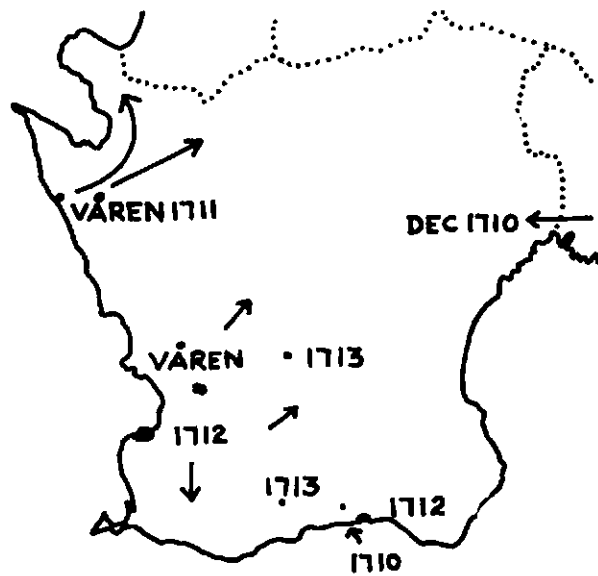
Det var en av de många våldsamma epidemier, som tid efter annan hemsökt Europa. Endemiskt förekommer pesten i det inre av Asien och i Centralafrika; från någon av dessa härdar har sjukdomen tid efter annan utbredd sig över vår världsdel. Den egentliga pesten, böldpesten, sprides huvudsakligen bland råttor genom råttloppor och föres vidare till människor genom loppbetten. Den är strängt bunden till förekomsten av dessa smittoförande råttor, som följer handelns och samfärdselns vägar — med skepp, landsvägstransporter, resande, krigshärrar. Redan under antiken omtalas pester. Under medeltiden hör vi ofta talas om pestepidemier, av vilka den ohyggligaste var digerdöden som härjade omkring 1350. Från 1400- och 1500-talen omtalas pestår. Även under 1600-talet förekommer ett par svåra epidemier.

Om samtliga dessa pestepidemier har vi dock endast obestämda uppgifter. Helt annorlunda ställer det sig med den sista stora pestepidemi, som vårt land hemsökts av: pesten 1710—13.

Varifrån den ursprungligen kom, vet vi inte. Säkert är, att den under 1700-talets första år trängde in i Turkiet och härifrån långsamt och obevekligt utbredde sig åt olika håll. För Sveriges och Skånes del är vägen norr och nordost utmed floderna huvudsakligen av intresse. 1703 härjade den svårt i Ukraina, 1707 hade den nått staden Krakau. Så gick den vidare genom Polen, Tyskland och Litauen och nådde under loppet av år 1709—10 Östersjö-kusten och de svenska Östersjöprovinserna. Att pesten svårt hemsökte de då av ryssar belägrade städerna Riga och Reval är bekant.

Från Östersjöprovinserna gick vid denna tid en aldrig sinande ström av flyktingar till mer centralt belägna delar av det svenska väldet — till Stockholm och till Finland. Denna flyktingström förde med sig sjukdomen, som i mindre utsträckning tycks ha utbrutit i huvudstaden redan i juni 1710. Ännu i början av augusti hade den icke riktigt kommit i gång, och Medicinalkollegiet vidtog inga andra åtgärder än att låta av trycket utgå en liten broschyr, hur man skulle förhålla sig i pesttider. Men bara några veckor senare var läget ett annat. Den 20—27 augusti inregistrerades 155 dödsfall, varje vecka bringade sedan nya döds-siffror i ständigt stigande tal, tills kulmen nåddes veckan den 22—29 oktober, då 1727 människor dog. Första delen av november håller sig dödstalen fortfarande över 1000 per vecka, där-efter sjunker kurvan över de i pesten

Karta över böldpestens härjningar i Skåne 1710—1713.

döda, tills sjukdomen i februari 1711 helt upphör i Stockholm. Den hade då bortryckt 17887 människor, vilka bevisligen dött i pest. Man måste till detta antal lägga ytterligare några tusen oregistrerade dödsfall (främlingar och okända), och man når således en totalsiffra av c:a 20000 döda. Staden beräknas ha haft mellan 40- och 60-tusen invånare, varav framgår, att minst tredjedelen av Stockholms invånare rycktes bort av pesten.

Jag har uppehållit mig så länge vid pesten i Stockholm, därför att så goda underrättelser om den finns, och därför att Stockholm var den viktigaste utgångspunkten för pestens härjningar i vårt land. Från huvudstaden spred den sig mot norr, men gjorde endast enstaka påhållningar norr om Dalälven, gick hårt fram i Mälardalen och följde söderut längs med kusten. Till

Kalmar överfördes farsoten troligen redan i början av september 1710 med ett skepp från Stockholm. Härifrån kom den i oktober till Blekinge.

Under tiden fram till januari 1712 härjade pesten svårt i Blekinge. Först då kan landshövdingen rapportera, att man inte särdeles förspörjer någon smittosam sjukdom eller farsot i städerna. Pesten hade då bortryckt upp mot 10000 personer; hälften av de döda kommer på flottans manskap och amiralitetsförsamlingen i Karlskrona; höga dödstal visar också åtskilliga landsförsamlingar.

Det blev tydligt, att när pesten nått Blekinge, skulle den även hemsöka Skåne. Väl spärrades vägen mellan de två landskapen men utan resultat. Redan i december månad 1710 var vissa av socknarna utmed landsvägen nedsmittade. Sjukdomen synes emellertid

ha spritt sig ganska långsamt. I början av år 1711 är antalet dödsfall i Skåne ej så stort, att man direkt behöver tala om en katastrof. Men pesten kom hit även på andra vägar.

Från Baltikum fortsatte farsoten sina härjningar utmed Östersjöns sydkust under sommaren och hösten 1710, nådde Svenska Pommern — varifrån smittan bragtes med en hemvändande svensk ryttare till Bjäresjö nära Ystad utan att dock sprida sig utanför socknen. I slutet av året rasade den i Helsingör. Eftersom förbindelsen mellan Själland och Skåne till följd av kriget var avbruten, skulle man kunnat vänta, att Öresund vore tillräckligt för att hindra farsotens vidare framfart, detta så mycket mer som efter pestens utbrott i Danmark största försiktighet iakttogs vid de officiella förbindelser mellan länderna, som ett dåtida krig ej avbröt. Båten med de svenska depešerna mötte den danska ute på Sundet och med tillhjälp av tänger utbyttes breven, som sedan röktes. Vi får emellertid inte glömma, att Skåne vid denna tid ej tillhört Sverige mer än 50 år och att bland dess invånare fanns många dansksinnade. Det avbrott i förbindelserna, som officiellt hade påbjudits, upprätthölls icke. Detta framgår bl. a. därav, att våren 1711 pesten utbröt i ett svenskt fiskeläge just där Sundet är som smalast: i Domsten norr om Hälsingborg.

Allerums socken, dit Domsten hör, hade redan året 1710 varit rikt på dödsfall, som en följd av kriget. Men under veckan den 3—7 april 1711 ökade dödsfallen hastigt i antal, och sistnämnda dag anlände från kyrkoherden i Allerum, Steenhoff, ett brev till borgmästaren i Hälsingborg, vari

meddelades, att många dött i Domsten. Steenhoff trodde det var pesten och anhöll, att borgmästaren skulle hjälpa honom att bevaka fiskeläget för att hindra smittans spridande. Borgmästaren satte sig i förbindelse med chefen för Hälsingborgs besättning, generaladjutant Boije. Raskt vidtog denne sina åtgärder. Samma dag sändes en kavallerilöjtnant ut till Domsten med order att undersöka förhållandena, men denne kunde endast meddela, att inga bölder ännu upptäckts på de misstänkta insjuknade. Strandvakten, som dittills varit posterad i Domsten, förflyttades emellertid några hundratal meter mot norr, och vakter placerades runt fiskeläget för att hindra förbindelsen med yttervärlden; därjämte erhöll vakten order att icke låta någon från Kullabygden komma in i Hälsingborg, ett rykte hade nämligen börjat gå, att sjukdomen yppat sig även i Väsby. Flera fältskärer, däribland en tysk, den ende medicinskt sakkunnige personen i Hälsingborg, sändes ut för att undersöka fallen, men först den 14 april konstaterades med säkerhet bölder på en insjuknad i Domsten. Detta var på den tiden det enda osvikeliga kännetecknet på pest. Försiktighetsåtgärderna skärptes, men det var nu omöjligt att hindra smittans spridande över hela nordvästra Skåne, till Bjäre, Åsbo och Luggude härader. 'Tvenne av vår provins' fåtaliga läkare beordrades hit upp, genomreste landet, berömde allmogen för dess goda uppförande, ordinerade och hjälpte enligt tidens recept, men kunde intet uträtta. Pesten fick ebba ut av sig själv. Jag vill anföra några siffror. Allerums socken, som under början av 1700-talet genomsnittligt per år hade 20 dödsfall,

räknade 1711 — peståret — 281. Väsby socken hade peståret omkring 230 dödsfall mot normalt c:a 20. Särskilt svårt hemsökta blev fiskelägena: Domsten, Viken, Höganäs, Mölle och Arild, där bortåt 2/3 av invånarna rycktes bort. I Hälsingborg däremot var epidemien lindrig — omkring 133 dödsfall eller något mer noteras — och staden torde i motsats till landsbygden där omkring vara en av de mest förskonade i provinsen.

Januari och februari 1712 var Skåne tämligen fritt från pest, detta i överensstämmelse med fakta vi känner från pestländer, där alltid kall och hög luft medför minskning i epidemien. Våren 1712 tog den ny fart och hemsökte nya områden. Det var särskilt mellersta och sydvästra Skåne, som härjades: Oxie och Skytt, Torna, Bara och Harjagers härader. Av städerna drabbades Lund, där undervisningen vid universitetet upphörde och studenter och lärare lämnade staden, Landskrona — dock ganska lindrigt — och Malmö, där den rasade med osedvanlig styrka och torde ha borttryckt nära hälften av befolkningen. I Ystad uppgick antalet döda till c:a 500.

Med de härjningar, som pesten gjorde från våren till hösten 1712 hade den i stort sett rasat ut. Dock återstår två områden att nämna. Det ena är skogsbygden i norr, som nästan helt förskonades, det andra sydöstra Skåne, där pesten bröt ut 1713 fastän lindrigare än i nordvästra och västra Skåne. Löberöd och Skurup torde ha varit bland de mest hemsökta samhällena. Så slutade pesten sin sista allvarliga påhållning i Skåne.

* *

*

Vi skall nu övergå till att redogöra för de — fåfånga — mått och steg, som vidtogs för att hindra smittans spridande. Långt innan pesten nådde Sverige, hade man sökt att hålla den borta genom att lägga i karantän skepp, personer och varor, som anlände från smittade orter. Att man inte gått fram med tillbörlig försiktighet har vi sett, då det ju var med flyktingar från Riga, som pesten först kom till Sverige. Redan innan pesten utbrutit, utgav Medicinalkollegiet i Stockholm en skrift med titeln: "Kort underrättelse hur man sig förhålla skall, när Gud land och rike med en grym pestilentialisk farsot straffa täckes". Den innehöll en kort beskrivning på de säkraste pesttecknen, råd angående sjukdomens förebyggande och behandling samt förteckning och taxa på lämpliga läkemedel. Den spreds land och rike runt och upplästes från predikstolarna såsom officiellt tryck.

Denna skrift fick flera efterträdare i riket. En av dem trycktes på generalguvernören Magnus Stenbocks befallning i Lund. Dess författare var Johan Jacob Döbelius, sedermera adlad von Döbeln, professor i Lund och bekant som grundare av Ramlösa hälsobrunn. Hans verk bar titeln "Tree inwärtens och ett vthwärts pest-medel".

Så kan vi säga, att en av de vägar, Medicinalkollegiet slog in på, var upplysning. Denna gick främst ut på att lära folket en smula mer renlighet än man vid den tiden var van vid och att bruka "tjänlig medicin". Såsom sådan rekommenderades olika slag av elixirer, salvor, dragplåster att lägga på bölderna o. dyl., ofta tillredda på ett sätt, som verkar för oss främmande eller rent avskräckande; som hjälp mot pes-

Professor J. J. Döbelius, adlad von Döbeln, som rekommenderade tobaksrökning såsom pestskydd. Efter målning av C. Mörtle 1726.

Foto
Svenska porträttarkivet,
Nationalmuseum.

ten var de skäligen verkningslösa. I Döbelius' skrift rekommenderas kraftigt rökning med orden: "tobak är en kostelig preservativ och vore nu tillfälle för fruntimbret med att vänja sig därtill".

Inte bara med goda råd bistod myndigheterna. Överallt i landet såg de till att pestmedicin fanns på apoteken; i Skåne var det apoteket i Malmö, som tilverkade och försålde den. Det var de av Döbelius rekommenderade läkemedlen, som tillverkades, särskilt kom det omtalade dragplåstret ofta till använd-

ning. I skrivelser till fogdar och länsmän kungjorde guvernören — Stenbock hade i mars 1711 avlösts av vice generalguvernören Carl Gustaf Skytte som handhavare av provinsens civilförvaltning — att medicin fanns till avhämtning mot en billig penning i Malmö och uppmanade dem att tillse, att socknarna i tid försåg sig. Förmånlige kreditvillkor beviljades, en allmän kollekt utskrevs för att anskaffa medicin till de fattiga. Medicinen spreds verkligen i vårt landskap, men det klagas dock över att folket ej rätt för-

stod att bruka den, och man begärde läkarhjälp från olika håll. Dessa böner om läkarhjälp, som från smittade trakter ideligen inkom till guvernören, sökte denne att så långt sig göra lät efterkomma. Trots att Skåne var det landskap, som var bäst försett med läkare, fanns här inte mer än tre stycken: med. professorn i Lund Döbelius, regementsläkaren i Kristianstad Braun och stadsläkaren i Malmö Thomæus. Särskilt den sistnämnde, vilken erhöll befattning som pestmedikus, för oförtrutet omkring. Utom av läkarna vårdades de sjuka av fältskärer, som för det mesta ej ens uppfyllde den tidens krav på medicinskt kunnande och ofta förvärrade det onda genom oförsiktighet och felaktiga diagnoser. Fältskärer fanns det gott om vid den tiden, dock icke tillräckligt. Från Karlskrona sändes 15 fältskärlärlingar ut på landsbygden. I städer, där inga andra krafter stod till buds, var det barberaren, som fick hjälpa till. Dessutom befallde guvernören, att i var socken skulle utses därtill skickade personer (jorde-mödrar, "gamla hustrur" o. a.) att sköta de sjuka — de ställde enligt fogdarnas brev ofta till trassel. Under sådana förhållanden var det ej att undra på att epidemien fick ett sådant svårartat förlopp.

Av störst intresse är emellertid de åtgärder, som regeringen lät företaga mot smittans spridande. Vid gränsen mellan Blekinge och Skåne utsattes som nämnt militärvakt. Endast mot uppvisande av sundhetspass, som styrkte att man kom från obesmittad ort, fick man passera in i Skåne. Men åtgärden synes ej ha åtlutts i hela sin stränghet. Klagomål föreligger mot magistraten i Karlshamn, att den ut-

färdat pass till personer, blott de kom från smittofritt hus. Men även med sundhetspass på fickan var passerandet av gränsen en besvärlig sak. Vakten höll ett ständigt brinnande bål av enris i gång, på vilket kastades svavel, beck, tjära, alun och andra illaluktande ämnen, ju starkare, dess bättre, och i röken från detta bål måste den resande stå länge och väl. Samma procedur underkastades även varor och brev, som skulle fram. Så fort en by smittats, utsattes vakter runt omkring den. Ingen fick passera från smittade byar till de friska. Marknaderna inställdes i Skåne och skåningarna förbjöds att resa till Värnamo och Markaryds marknader i Småland för att inte sprida smittan vidare. Tiggeri och lösdriveri belades med stränga kroppsstraff. Tingen fick endast handlägga brottmål, de civila målen uppsköts, tills epidemien rasat ut. Bröllop, barnsöl och gravöl förbjöds, mantalsskrivningarna inställdes. I de nedsmittade byarna fick folk ej besöka gudstjänsterna i kyrkorna, i stället fick prästerna stundom tillåtelse att hålla gudstjänst på byarnas gränsmarker allt under ett ständigt rökande.

Särskilt strängt isolerades Skånes befästa städer för att skydda de där förlagda, för Sverige så dyrbara trupperna. I Landskrona uppstod ett slag allvarlig livsmedelsbrist, då bönderna upphörde att komma till staden med sina varor till följd av den ovanligt långa och pinsamma rönkningsprocedur de underkastades, och denna måste därför mildras till "lätt rökning". Så snart myndigheterna fick underrättelse om att en garnisonsort nedsmittats, beordrades trupperna till nya och osmittade kvarter. I Malmö t. ex.

"tobak är en kostelig preservativ"...

tvingades den starka garnisonen under flera månader att lämna staden och bo i tält söder därom. Dessa trupptransporter bidrog i sin tur starkt till smittans spridande.

I städerna vidtogs särskilda åtgärder. Drabbades ett hus av pesten, måste dess invånare givetvis isoleras från omvärlden. Om friska personer från ett nedsmittat hus ville gå ut, skulle de ha ett särskilt tecken, männen en vit käpp, kvinnorna ett vitt kläde, bundet över munnen. Själva huset skulle utmärkas med ett vitt kors på porten. Där så var möjligt, forslades de sjuka omedelbart efter insjuknandet till någon avsides liggande sjukstuga. Städer, där pesten var allmänt spridd, måste ha gjort ett egenartat och hemskt intryck, till stor del utdöda, med desinficeringsbål, som ständigt brann på gator och torg med sina blåaktiga svavellågor. Rättslösheten ökade och brott och stölder blev ordningen för dagen.

Isoleringen av besmittade samhällen, gårdar och personer var långvarig. Först 40 dagar efter det den sist insjuknade tillfrisknat eller, vad som oftare var fallet, dött, hävdes isoleringen. Ofta utsträcktes karantänstiden än längre, ända till 50 eller 60 dagar, och det krävdes först en särskilt noggrann rökning och tvättning av husen och av de sjukas kläder och sängkläder, ofta även av vissa matvaror, innan invånarna fick träda i förbindelse med yttervärlden.

Den åtgärd, som kanske mest upprörde skåningarna, var myndigheternas behandling av de i pesten döda. Dessa fick ej begravas på kyrkogården utan skulle utan några som helst ceremonier helt enkelt nedgrävas "i backen". Detta att inte få vila i vigd jord syntes för befolkningen som en grymhet utan like: när överheten förmenade de döda en kristen begravning, undandrogs dem Guds barmhärtighet och därmed möjlighet till frälsning. Man saboterade påbudet, så mycket man kunde — och fick därvid ofta hjälp av sina präster — grävde nattetid upp liken ur pestgravarna och begravde dem i vigd jord eller gömde dem i husen för att efter farsotens slut jordfästa dem med alla tillbörliga ceremonier. Bestämmelserna om isolering överträdades så ofta man kunde, ibland gick man t. o. m. till öppet våld mot de utsatta vakterna. Allmogens reaktion är knappast att förvåna sig över. Livet i dessa blockerade samhällen måste ha varit fruktansvärt, och allmogen förstod litet eller intet av nyttan med alla de stränga förordningarna. Däremot är de åtgärder, överheten vidtog, ganska anmärkningsvärda just genom sin klokhet: isolering och desinficering är än i dag de

viktigaste åtgärderna vid epidemier. Också den säkerligen rent erfarenhetsmässigt uppkomna bestämmelsen, att karantänstiden skulle vara 40—50 dagar efter sista dödsfallet, resp. tillfrisknandet, överensstämmer med nutida forskningsresultat — inkubationstiden för böldpesten är c:a sju veckor.

Pesten fick alltså rasa ut av sig själv. Myndigheternas åtgärder var, som nämnt, alldeles otillräckliga för att hindra smittans spridande bland en fattig, okunnig och tredskande befolkning. Farsoten uppträdde dessutom vid en tid, då skåningarna var försvagade till följd av kriget. Vi kan inte veta något säkert om hur stor del av Skånes befolkning som rycktes bort. Säkert är däremot, att knappast någon annan landsdel drabbades så hårt av pesten som Skåne. I det övriga Sverige utsträckte sig dess härjningar endast över ett av åren 1710—13. I Skåne började den det förstnämnda året för att upphöra först efter tre år. Pesten

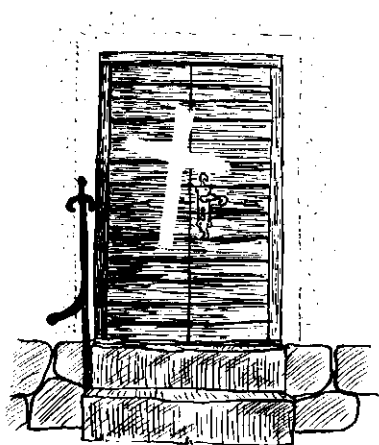
hade för vårt landskap ödesdigra följder. Antalet ödehemman och alldeles utfattiga hemman växte under peståren ytterligare till c:a 3500, d. v. s. nära hälften av Skånes hemman. Intet landskap har vare sig förr eller senare någonsin uppvisat en liknande siffra, den är enastående, och ett talande bevis på krigets och pestens ödeläggande verkningar. Det var först under 1720-talets fredsår, som såren läktes efter denna svåra tid.

* *

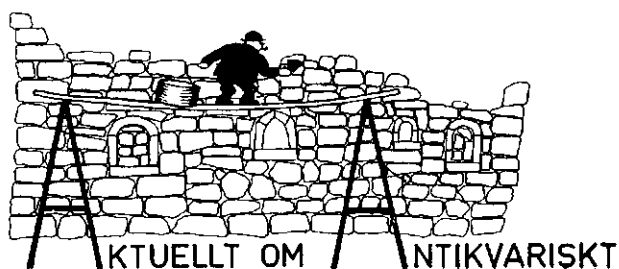
*

Källmaterialet för denna framställning har varit koncept, inkomna skrivelser samt kungörelser i Skånska guvernementsarkivet, landsböckernas avkortningar samt kyrkoarkivens dödböcker. Landsarkivet, Lund.

För den av ämnet intresserade finns ytterligare material i Domkapitlets arkiv, där prästerskapets rapporter finns bevarade. I landsarkivarie C. G. Weibulls samling finns excerpter och ett ofullbordat koncept om pesten i Blekinge. Även detta material förvaras på landsarkivet.

Teckningar:
Bengt Salomonsson.

BLEKINGENYTT

I *Augerum*, Augerums socken, har Lunds Universitets Historiska Museum i samband med årets seminariegrävning utfört en större provgrävning på en plats, där O. Montelius 1895 skall ha utgrävt en vendeltida båtgrav, husrester från 1000-talet samt ett urnegravfält från yngre bronsålder. Någon rapport från Montelii grävning finns ej, varför det rika och värdefulla material han fann är behäftat med en mängd frågetecken och oklarheter. Platsen för grävningen har i sen tid utpekats som Ekebacksgärdet under Augerums gård, öster om Lyckebyån.

Vårens grävning visade att uppgifterna var relativt tillförlitliga. Några nya båtgravar påträffades visserligen ej, Augerum-graven är tillsammans med en grav från Lackalänga de enda exemplen på detta gravskick under vendeltid (600—800 e. Kr.) i södra Sverige. Däremot hittades brända ben och skärvor av bronsålderskeramik, troligen rester av sönderplöjda urnegravar, samt förstörda anläggningar

med keramik och andra boplatstrester från 1000-talet. En av anläggningarna var delvis bevarad och kan möjligen utgöra resterna av ett av Montelius ej fullständigt utgrävt hus.

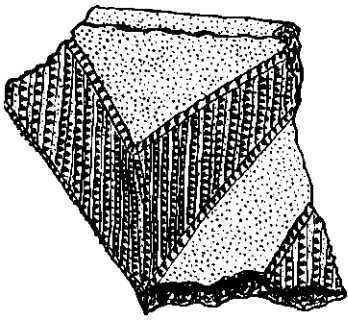
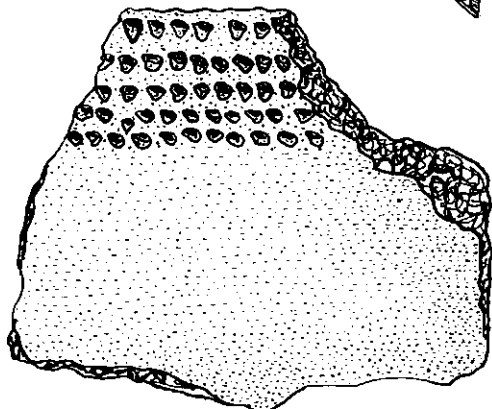
Samtidigt med Augerumsgrävningen företog seminariet en undersökning på *Björkärr*-bopplatsen i Torhamn socken i östligaste Blekinge. Största delen av bopplatsen tycks ha spolierats genom en sedan länge pågående sandtäkt. Inom boplatsoområdet ligger också en pestkyrkogård. Fynden bestod av keramikskärvor, två mindre lerkärl, flintredskap såsom spånpilar, tvärpilar och sticklar samt ett par yxor av bergart. Keramiken var av gropkeramisk typ, en vanlig keramiksort i Blekinge. Fynden fanns i olika lager, vilka samtliga uppkommit genom sanddrift. Huvudbosättningen på platsen tillhör den äldre fasen av den gropkeramiska kulturen, men skärvor av senare typ förekommer också. Märkligt nog påträffades ett icke ringa antal skärvor tillhörande stridsyxekulturen. — Av

MERA STENÄLDER I SVENSTORP

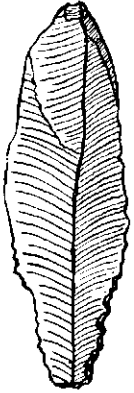
De tidigare i Ale omtalade utgrävningarna vid *Svenstorp* i Skabersjö socken har fortsatt under sommaren och hösten. C:a 170 anläggningar tillhörande den tidigneolitiska trattbägar-kulturen har därvid undersökts. Ett viktigt och för Skånes del tidigare okänt fyndmaterial har framkommit. Anläggningarna bestod mestadels av avfallsgropar och materialgropar eller en kombination av bådadera, men även härdar och en ugn, byggd av lera, har undersökts. — Två gropar tillhörande stridsyxekulturen, vars boplatslämningar är sällsynta hörde till överraskningarna. Det kunde också konstateras att det inom det undersökta området fanns en liten, väl avgränsad, mesolitisk boplatz från boreal tid. Fynden därifrån utgör ett välbehövt tillskott till det mycket sparsamma sydvästskaanska fyndmaterialet från denna tid.

Fynd från Svenstorp:
 Mikrolit.

Keramikskärva.
 Skala 1:1.

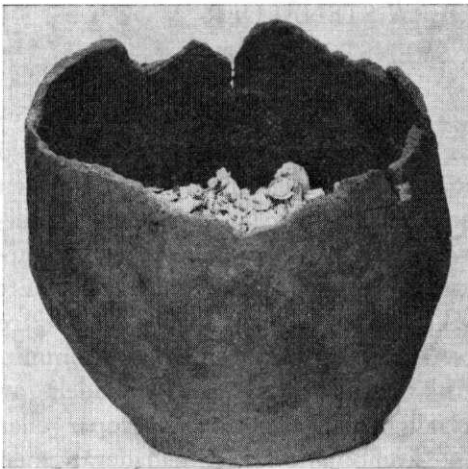
Ovan: Keramikskärva,
 stridsyxekulturen. 1/1.

Spänpil. 1/1.
 Fynd från Björkärr.

fynden i övrigt kan nämnas lerpärlor, ett bärnstensmycke i form av en yxa, samt icke minst viktigt ett ganska stort antal brända ben. — Förutom den pågående arkeologiska genomgången av fynden skall en geolog, en zoolog och en botaniker granska fynd och fyndomständigheter innan bearbetningen kan sägas vara klar.

På ön *Inlängen* i Torhamns skärgård har upptäckts ett flertal hällkistor, som ovanligt nog låg samlade i ett gemensamt gravfält. Dessa fornlämningar var okända för såväl forskare som fornvårdare. En provgrävning visade att kistorna blivit skadade och någon orörd grav kunde icke påträffas. Kistorna tycks vara av sen-neolitisk typ. En närmare redogörelse för provgrävningen kommer att publiceras i *Blekingeboken*.

Gravurnan från Vranarp.

Foto Folke Henriksson, Kristianstads Museum.

RESULTAT AV PLOJNING

Sedan flera år är det känt, att ett flatmarksgravfält från bronsåldern är beläget på fastigheten *Vranarp* nr 7 i Ö. Tommarps socken. Också i år anmälde markägaren, att keramikskärvor vänts upp av plogen och vid den efterföljande arkeologiska undersökningen tillvaratogs en gravurna samt skärvor av ett krossat tunnformat kärl, vilka kilats ner mellan gravurnan och en mindre sten på dess östra sida. Gravurnan, vars övre parti var skadat, hade slät yta och dubbelkonisk form. Nerpressat i den låg resterna av ett lock. Gravgåvorna, som utgjordes av en syl samt en dubbelknapp av brons, daterar graven till mitten av yngre bronsålder.

KOKSTENSHÖGAR I BROMÖLLA

I *Bromölla* köping har Lunds Universitets Historiska Museum genom assistent Rolf Petré under sommaren undersökt tre stycken s. k. kokstenshögar från bronsåldern, på en boplatz som tidigare delvis undersökts. Högarna, 8—10 m i diameter och 1 m höga, ingår i en grupp av sammanlagt 12 högar i boplatsens östra del. De var till stor del uppbyggda av sterilt material, stenblock och grus, täckt av en tjock mantel av bränd skärvsten. I denna mantel påträffades fynden: spridda krukskärvor, flintstycken, brända ben och hästtänder. I centrum av en hög fanns en härd, i en annan endast en liten sotfläck. Den tredje högen kunde i år blott delvis undersökas. Den visade sig delvis ha annan karaktär än de övriga. Utom själva högen omfattade denna fornlämning även ett runt om högen lagt brätte, en stor flat stenläggning, som där den var bäst bevarad sträckte sig mer än 20 m ut från högens fot. I denna stenplan fanns gropar med sot och skörbrända stenar, innehållande rikligt med krukskärvor, ofta stora bitar, samt fragment av gjutformar av bränd lera, avsedda för bronsgjutning, brända ben och hästtänder.

Frågan om vad dessa kokstenshögar egentligen är har man ännu ej lyckats lösa. Den vanliga förklaringen är att de utgör högar av förbrukad sten, använd vid s. k. stenkoking. Denna går så till att man nedsänker upphettade stenar i den vätska som skall kokas; varvid träkärl kan användas för kokning. Stenarna sprängs i allmänhet sönder och kan därför blott användas en eller ett par gånger.

Det är osäkert om denna förklaring

gäller även för högarna i Bromölla. På boplaten har tidigare påträffats lerkärl, vilka använts som grytor och kokkärl, och högarna ligger märkvärdigt koncentrerade i ett hörn av boplaten. En möjlighet är att de använts blott vid en speciell form av kokning, t. ex. vid storkok i samband med offergillen och gravläggningar. Av intresse i sammanhanget kan också vara att metoden använts i sen tid, nämligen vid ölbryggnngen, då det gällt att värma brygden.

EN JÄRNÅLDERSBY VID TOMMARPSÅN

Under år 1963 har docent Berta Stjernquist på *Gårdlösa* nr 3 i Smedstorps socken fortsatt en tidigare påbörjad utgrävning av en järnåldersbebyggelse, som ligger på en markerad höjdstreckning vid Tommarpsån. Den tidigare undersökningen har bl. a. omfattat rika gravar från romersk järnålder. Årets grävning har koncentrerats till en grupp husgrunder från folkvandrigs- och vendeltid. Dessutom har en med denna samtidig kultplats påträffats, som innehåller mängder av härdar och andra anläggningar, belägna inom ett stort område vid nu igenvuxna källor. Till komplexet hör även ett gravfält från yngre järnålder och en vikingatida boplat. Undersökningen kommer nästa år att fortsätta med själva kultplatsen och i sinom tid även med gravfältet.

VIKINGAGRAVAR

Historiska museets utgrävning av järnåldersgravfältet i *Norrvidinge* är för året avslutad. Ett tjugotal gravar har undersökts, därav sex skadade av grus-

täkten. Samtliga är skelettgravar, de flesta orienterade i N-S. Av gravgåvorna att döma rör det sig om både mans- och kvinnogravar. De vanligaste gravgåvorna är kniv och bryne eller sländtrissa och några pärlor. Ett fåtal gravar hade rikare innehåll, däribland beslag till ett par skrin, hank till ett träkärl, ett hängsmycke av brons, rester av tyg med silvertrådar och en silverpärla. Preliminärt kan gravfältet dateras till 900-talet. Eftersom endast halva antalet gravar hunnit undersökas kommer grävningen att återupptas till våren.

FYND I KYRKOR

Den pågående restaureringen av Vä kyrka fortsätter att ge sensationella fynd. Först och främst naturligtvis de märkliga romanska målningarna, som nu är helt framtagna i kor och absid. Men restaureringsarbetet har också lämnat viktiga bidrag till kyrkans byggnadshistoria. På triumfbågsmuren mot väster har återfunnits rester av två baldakinaltare. Vidare påträffades sekundärt inmurad i nykyrkan en ornerad tympanonsten, som har tillhört den på 1600-talet raserade nordportalen. Restaureringen och de därmed sammanhängande undersökningarna fortsätter.

I samband med en restaurering i *Perstorps* kyrka har ett herostratiskt ryktbart parkettgolv avlägsnats för att ersättas med en värdigare golvbeläggning. Vid schaktningarna under golv tillvaratogs delar av en sedan länge saknad kristallkrona, tillverkad vid det gamla glasbruket, Henrikstorp under 1700-talets förra hälft. Sådana ljuskronor av svensk tillverkning är ytterst sällsynta. — Anmärkningsvärt är även att vid kyrkans omputsning har avslöjats en romansk, ornerad portal i väster.

Väs nyupptäckta tympanonsten, just uttagen ur nykyrkans mur. Observera hur ornamenten gjort avtryck i murbruket.

Foto Våga Andersson.

FRÅN DET ÄLDSTA BOSJÖKLOSTER

Bottenvåningen i *Bosjöklosters* östlänga hålles som bekant numera av ägaren, greve Carl Philip Bonde, öppen sommartid för gästande turister. I samband därmed fick byggnaden häromåret genomgå en omfattande inre renovering, och i sommar har turen kommit till exteriören. Det har därvid visat sig, att byggnadens äldre partier är uppförda i grovt tuktad sten utan tegelinblandning, och följaktligen troligen kan anses härröra från klostrets äldsta tid, 1170-talet. På västfasaden har längan ursprungligen haft tre, ganska tätt ställda portaler med kva-

derhuggna sandstensomfattningar, varav de två igenmurats i samband med valvslagningen, medan den tredje tjänstgör som ingång till slottets värmekällare. Av de huggna omfattningarna, som nu frilagts, är särskilt den mellersta av stort intresse, eftersom den otvivelaktigt från början haft ett annorlunda utseende, och följaktligen ursprungligen suttit i en annan byggnad. Troligen stammar dessa profilhuggna kvadrer från kyrkans sydportal, vilken i så fall kan tänkas ha blivit igenmurad i samband med klostrets instiftande. Är detta antagande riktigt, måste således kyrkobyggnaden ha blivit uppförd redan före denna tilldragelse.

BIDRAG TILL DALBY HISTORIA

Under den gångna sommaren har utgrävningar ägt rum inom ett område omedelbart väster om *Dalby* kyrka, vilket tidigare tillhört Dalby kungsgård, men nyligen genom köp övergått i kyrkans ägo. De påträffade lämningarna har varit av så stor omfattning och så stort intresse, att det synes önskvärt, att området utgräves i sin helhet, innan en planering av området kommer till stånd.

De genom provschakt påträffade grundresterna tycks vara återstoden av ett monumentalt komplex av byggnader, som varit grupperade kring en västlig förgård till kyrkan. De av grävningarna hittills berörda väst- och sydlängorna synes ha varit förenade genom en gång av kalkstensplattor, som löpt längs husens gårdsfasader. Gången bör ha tillkommit samtidigt med västlängan, och därmed troligen även samtidigt med kyrkans tornanläggning i dess äldsta skick, eftersom murverket i dessa byggnadspartier förreter stora inbördes likheter. Komplexet i dess helhet torde i så fall kunna betecknas som en atriumanläggning. Någon tillförlitlig datering kan tyvärr ej ges ännu, även om ett mynt från Valdemar den stores tid anträffats på golvet i västlängan. Möjligen har byggnaderna tillkommit redan på 1000-talet, och det förefaller rent av sannolikt, att vissa äldre delar av sydlängan går tillbaka till tiden före den nuvarande kyrkobyggnadens uppförande, eftersom deras orientering överensstämmer med ett 1919 iakttaget grundfragment, som ligger under norra sidoskeppets fundament.

Den öppna gårdsplanen täcktes del-

vis av en stenläggning från 1400- eller 1500-tal, som ej på något sätt anslöt till byggnadslämningarna. Under kullerstenarna utbredde sig ett tjockt brandskikt, troligen till största delen härrörande från den omfattande eldsvåda år 1388, som torde ha förorsakat byggnadernas övergivande. Platsen korsades av en stensatt vattenledning, och dessutom påträffades några meter framför kyrkans västportal en ensam grav, en stenkista.

Samtidigt som grävningarna pågick, blev kyrkobyggnadens yttermurar föremål för omputsning, varvid ett flertal intressanta iakttagelser kunde göras. Bl. a. kan nämnas, att vapenhusets sydfasad visat sig vara ett synnerligen gott exempel på romansk tegelarkitektur.

Dalby kyrkas vapenhus.

Grönegatan 14 • LUND
Tel. 0412/102 75

Att observera

Den fortlöpande bibliografien, Skånelandslitteratur, måste på grund av platsbrist tyvärr stå över till häfte 1, 1964.

En innehållsförteckning över hittills utkomna nummer av Ale (7 häften 1961—1963) medföljer nästa nummer, som beräknas utkomma omkring 1 april.

INNEHÅLL

Märta Strömberg: Handelsstråk och vikingabygd i sydöstra Skåne	1
Gustaf Åberg: Gyllebofynd	26
Sture Bolin: Pesten i Skåne	33
Aktuellt om antikvariskt	42

STÖD

De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening

BLIV MEDLEM

Årsavgiften 10 kr insättes på föreningens postgiro, Lund 246831, c/o kassören, museichef B.-A. Person, Varberg

Medlem erhåller kostnadsfritt ALE, Historisk tidskrift för Skåneland. Utkommer med tre häften 1963.

ÄLDRE HÄFTEN

av "Samlingar till Skånes historia", "Skånska Samlingar" och "Historisk tidskrift för Skåneland" samt andra av föreningen utgivna skrifter kan erhållas genom hänvändelse till föreningens sekreterare, docent Jörgen Weibull, Lund.

CWK GLEERUP BOKFÖRLAG
LUND

Kr 3:50